

DRPS
FA
1358

UNIVERSITAT D'ALACANT
Biblioteca Universitaria

0500767857

FL DRPS. FA/1358

0500767857

IOSEPHI. ANT. ALDINI
CAESENATIS
DE. VARIA
LATINAE. LINGVAE
FORTUNA
DISSERTATIO.

CAESENAE. MDCCCLXXV.

TYPIS BLASINI
PRAESIDVM FACVLTAE
Christophori de Massij
ex dono
admodum Patris et Rectoris Domini
Iosephi Mingotii Ariminensis
Seminarij Rectoris et Moralijs Theologiae
Rectoris

*Nil equidem durare diu sub imagine eadem
Crediderini; sic ad ferrum venistis ab auro
Saecula, sic toties versa est Fortuna.....*

Ovid. Metamorph. lib. xv.

PRAESTANTISSIMO. VIRO
OMNI. Q. LAVDE DIGNISSIMO
IOSEPHO. BONIFACIO
LOCATELLIO. VRSINIO
PATRICIO: CAESEN. ANCONIT. SPOLET
MARCHIONI. EQVITI
SScrum. CAESS. MM. REGIAE. Q
APOSTOLICAE. A. CVBICVLO
TOTIVS. VMBRIAE
QVAESTORI. CET.

Iosephus Antonius Aldinius S. P. D.

*Uum primum opusculum hoc, quod
de varia latinae linguae fortuna
exercitationis tantum causa ab initio suscepe-
ram, in vulgus edere destinavi, illud in men-
tem venit, quod iis evenire solet, qui elucu-*

brationes suas evulgare desiderant, ut alicuius nempe lectissimi viri nomine insignitae prodirent, cui ut patrono, ac veluti tutori perpetuo commendarentur. Tunc enim vero plerique sese mihi obtulerunt animo, qui virtute, dignitate, meritis excellentes, pro variis in me conlatis beneficiis, proque ea benignitate, qua me semper, meaque respexerunt, plurimum iis me debere sentio; neque hanc fortasse officii, atque observantiae meae, perexiguam licet, desperxissent significationem. At quid foris quaerendum, mecum ipse reputabam, quod domi abundat? Nonne Patria haec nostra iis floret, adfluitque viris, qui doctrina, dignitatibus, honoribus ita excellunt, ut ea cum illustrioribus Civitatibus iure possit contendere? Quam multos haec enumerare possem, qui vetustissimis nostrae Civitatis laudibus, et decus, et ornamentum, et gloriam addunt maximam, nisi Optimus, Maximus, Sanctissimusque Pontifex PIVS VI., quem nuper aeterno rerum Moderatori ad omnium dignitatum culmen extollere libuit, instar omnium esset, atque eam huic

Urbi

Urbi peperisset gloriam, quam nulla umquam abolere poterit vetustas! Hos inter tot tantosque praeclarissimos viros Te liceat modo IOSEPH BONIFACI LOCATELLI eques praestantissime commemorare, qui omni virtutum genere cumulatissimus; doctrina, pietate, meritis insignis; eam nihilofecius tot inter dotes, ac virtutes humanitatem, atque adeo comitatem conservas: ita benigne, ac liberaliter, quod tui proprium est, et praeclarissimae Familiae tuae semper fuit, agere soles, ut non is, qui reipsa et generis nobilitate, et honorum amplitudine es; verum amicus, familiaris, et paene propinqua cognatione coniunctus unicuique videaris. Qui me praesertim ea semper prosequutus es humanitate, ac benevolentia: ita in maximis molestiis, quibus veluti fluctibus, et procellis iactatus sum, consilio, colloquio, litteris humanissimis sublevasti, atque erexisti, ut in iis solatii plurimum, ac veluti perfugium quoddam mihi praebitum esse videretur. Qui unus ita litterariae rei in Patria consulisti, ut quum animadverteris, probeque perspexeris pa-

a 3

rum

rum, aut paene nihil progressus in scientiis, et liberalibus disciplinis fieri posse sine libris, et Patriam hanc nostram publica carere bibliotheca, tute ipse domi tuae nec sumtui parcens, nec diligentiae eam instituisti, quae copia, delectu, et elegantia librorum, quaecumque privati equitis bibliothecam equiparare, quinimo superare valeat; idque quum liberaliter adgressus es, Te potius civium tuorum, quam propriae utilitati ac commoditati consulere professus es, quod certe maxima, ac praeclarissima est amoris in Patriam, et excellentissimae virtutis significatio. Atque utinam non id contigisset, ut tamdiu a Patria abesses, nam ei iam nunc magna et antiquorum, et recentiorum operum, MSS. et veterum monumentorum facta esset accessio; quorum tamen haud expers illa quidem est, ex quo praesertim mihi contigit ut tot tantisque monumentis, & rarissimis libris refertissimam bibliothecam compararem, ac Caesenam transferrem, quibus rarioribus, ac pretiosioribus tuam locupletare per mihi gratum, perque iucundum fuit. Quid memorem

su-

singularem in litteras, litterisque excultos viros amorem? Quid christianam tuam pietatem, quam utinam plures imitari vellent, omnes autem velle deberent? Quid in pauperes misericordiam? Quid tot praeclaras virtutes, quae non tantum a diligenti librorum lectione, verum a nativa quadam facultate, animique praestantia dimanare solent, unde fit ut communis Patriae, ac honorum omnium amor sis, ac merito habearis: atque heinc factum puto, ut tantum tui desiderium reliqueris quum e Patria discessum parasti, tantaque sit tui reditus expectatio; quod non secus evenisse constat de praeclarissimo Fratre tuo FRANCISCO MARIA LOCATELLIO, quem honoris causa nomino, de quo plusne laetitiae Urbs nostra ceperit, quum pro meritis eum viderit ad Episcopalem Spoleti Cathedram evehi, an moeroris, quum se tanto viro, tam pio, tam magnifico viduari senserit, non ita facile definirem. Non heic memorem praeclaros Locatelliae Gentis Maiores, non opes, & facultates, quae saepe etiam immerentes abundant; non

ce-

cetera bona, quorum maximam partem Fortuna quasi iure suo sibi vindicat. Quae tua sunt commemoro haud tibi quidem cum multis communia; quibus, nisi obstaret singularis modestia tua, humanarumque rerum contemptus, adeo enitere valeres, ut multis superior, nulli certe secundus merito posses existimari. His ego tuis fretus dotibus, ac virtutibus, perexiguum hoc ingenioli mei munusculum summa cum animi observantia ad te mittere ausus sum, honori dedicans, ac meritis illud tuis: quod quum pro adolescentibus Latinarum litterarum cupidis principio elaboraverim, si id adsequar, ut a Te, tuique similibus semel percurratur, me honestatum magnopere, et gratiam laboribus meis satis amplam relatam putabo.

Caesena ex Museo nostro Nonis
Martii 1775.

CENSURA

Reverendissimi D. Francisci Antonii Tadini S. Theologiae
Doctoris, Examinatoris pro-synodalis, Canonici Poenitentiarum Ecclesiae Cathedralis Caesena, ac
Revisoris Episcopalis &c.

Jussu Illustrissimi Domini Joannis Baptista Bartolucci
Vicarii Generalis Caesena Dissertationem, cui titulus:
De varia Latinae linguae Fortuna a Josepho Antonio Aldi-
nio primario in hac Universitate eloquentia Professore, nec
non J. V. D. conscriptam diligenter perlegi, nihilque, quod
aut Catholicae Fidei, aut bonis moribus adversetur in ea
reperi; quinimmo elegantioris styli, ac romanae, graecaeque
eruditionis plurimum observare licuit, ut inde veteris do-
ctrinae uberrimam segetem a lectoribus colligi posse judica-
verim. Quapropter librum, qui & utilitatem, & jucundi-
tatem afferre valeat typis mandandum censeo, ut inde la-
tinarum litterarum studio unicuique scientiarum, ac libera-
lium artium cultori tam necessario adolescentes litteris addi-
ti magis incenduntur.

Caesena Kal. Martii 1775.

Franciscus Antonius Canonicus Tadini.

I M P R I M A T U R.

J: B. Bartolucci Vic. Gen.

CENSURA.

Admodum Rev. P. Mag. Francisci Antonii Sabbatani
Religionis Tertii Ordinis S. Francisci in Bononiensi
Provinciae Ministri Provincialis, Examinatoris
Generalis, ac S. Officii Inquisitionis Caese-
nae Consultoris &c.

Mandato admod. Rever. P. Mag. Thomae Benedicti
Marchesi Vicar. S. Officii Civitatis Caesena Librum
hunc inscriptum: De varia Latinae linguae Fortuna vigili
cura, eleganti stylo, ac eruditione elaboratum libenter per-
legi; cumque in eo nihil repererim Catholicae Fidei, mo-
rumque Sanctitati repugnans, illum prelo ob ejus utilitatem
dignum esse censeo.

Fr. Franciscus Antonius Sabbatani Minist. Provincialis
Tertii Ordinis.

I M P R I M A T U R.

Fr. Th. B. Marchesi Vic. S. Officii.

DE VARIA
LATINAE LINGUAE FORTUNA
DISSERTATIO.

I.

Cripturus varios antiquissimae ;
nobilissimaeque linguae eventus,
operae pretium me facturum
existimo, si a primordio rem
exordiar, eiusque originem,
quantum heic opus esse videbitur, investigare,
ac veluti expiscari contendam. Haud inde tamen
rem censeo repetendam, ut ad babylonicam lin-
gularum permixtionem referatur, quum res
obscura nimis sit, atque explicatu difficilis;
quumque praesertim primigeniam eam fuisse,
quam scilicet ex iis duabus & septuagin-

A

ta

ta, (a) in quas divisa est prima illa, quaecumque fuerit, qua mortales omnes utebantur, quum *terra erat unius labii*, (b) non factis constet inter eruditos. Rem periculosae plenam aleae fortasse adgredior, quippe quum ab saeculis bene multis exordium sit, & ante Urbem conditam nullum paene extet monumentum, ex quo clare aperteque dignosci valeat non solum quid a regibus illis, qui in Agro Laurente, aut Latio regnarunt, gestum sit; verum ne quibus vocibus quidem, aut loquendi modis uterentur. Quis enim aut Iani, aut Saturni, aut Aboriginum gesta enarrare audeat, aut quinam hi fuerint reges, & populi, unde orti, e quibus editi, quum nihil certi de iis statui possit, & ea, quae de iis circumferri solent, aut commentitiis fabulis obruta sint, aut ab nugatorum commentis, saepe a graecis dubiae fidei scriptoribus profiscantur, & Romani, qui de iis quidquam prodiderunt memoriae, aut ferius scripserint, aut nullis firmis, gravibusque testimoniis suffulti, nonnisi per coniecturas, & traditiones res adfirmare potuerint? Non ideo

(a) Bochartus tamen putat non 72. sed vix 30. eas linguas fuisse.

(b) Genes. XI. 1. 2.

ideo tamen animum despondendum puto, quum venia res obscuras, & in penitissimis antiquitatis recessibus abditas pertractanti facile impetrari possit; quumque praesertim animo statuerim cursim, & per summa tantum capita rem transigere; cetera vero aut obiter, aut nisi quantum ad rem praesentem conducere valent, percensere; neque tamen, aut quorundam e nostris, qui stricte nimis, ac ieiune hoc argumentum pertractarunt, aut exterorum vestigiis inhaerere omnino libuit, qui, quum latius pervagari voluerint, aut litterariam hitoriam perscribere visi sunt, aut nimio fortasse suae gentis amore abrepti, ut saepe fit, Latinae linguae originem ad propriam tantum nationem referendam putarunt. Horum tamen elucubrationes, quas quidem doctissimas, ac perutiles esse nemo inficiabitur, quia inter suos ut plurimum editae, haud ita facile sunt parabiles, & adolescentibus nostris obviae, quorum praesertim utilitati hoc qualicumque labore consulere studuimus; quum neque inutile, neque iniucundum fore putemus iis, ortus, progressus, occasum, ac veluti *παλιγγενεσίαν* illius linguae internoscere, cuius studio a teneris paene unguiculis operam navare, si quid imposterum in scientiis, optimisque artibus cupiunt proficere, coguntur.

II. Ut igitur aliquid certi de latinae linguae origine statui posset, quinam vere fuerint primi Italiae coloni statuendum prius videretur; verum, licet hac super re diu multumque a viris doctissimis disputatum sit posterioribus praesertim hisce temporibus; lis tamen fortasse adhuc sub iudice est, & quid consilii capiendum, aut cui potius subscribendum iure ambigitur. Cui enim non noti Dempsteri, Maffei, Gorii, Mazochii, Passerii, Lamii, Oliverii, Durandii, qui res etruscas, italicasque origines aut pertractarunt, aut certe adtigerunt, deque Etruriae populis tam acuta, tam erudita protulerunt? Cui non notus Bardettius, qui in statuendis primis Italiae colonis pro Liguribus, Umbris, Tauriscis, aliisque, quos circumpadanos adfirmat, tam acriter pugnavit? Cui non notus Guarnaccius, doctissimus ille Praesul, qui pro Tyrrhenis, Aboriginibus, Pelasgis, Oenotriisque sterit, quos omnes etruscos diverso nomine fuisse existimat? Is enimvero tanto eruditio- nis adparatu, veterum monumentis, & perpetuis antiquissimorum scriptorum testimoniis rem peregit, ut omne tulisse punctum existimari posset, nisi aequo clarius, pace tanti viri dixerim, in tenebris aliquando sibi perspicere videretur. Numne propterea? Liguribus,

ribus, Umbris, & Tauriscis; aut a Tyrrhenis, Aboriginibus, Pelasgis, aliisque populis latinae linguae originem repetendam quis libere adfirmabit? Praechius *sancte adfirmat* (a) *se nullum haecenus vocabulum latinum tentavisse, quin radice teutonicum repererit*. Etrusci latinae linguae ortum se dedisse confirmant; Graeci suam vindicant; permulti alii pugnant inter se, atque contendunt. Mihi quidem sic statuendum videtur, non ab his, aut illis populis vetustissimam hanc linguam duxisse originem; verum & Pelasgos, & Arcadas, & Etruscos, & Celtas, & populos alios quam plurimos ad eam sensim efformandam, & augendam confluisse, ac veluti symbolam contulisse. Ponamus enim populos illos, qui in Italia vixerunt regnantibus Saturno, Iano, aut Camefe, quos Aborigines, aut Indigenas adpellare libuit, barbaros fuisse, rudes, & incultos, sine legibus, sine Diis, sine tectis, in agris, silvisque belluarum more degentes, & lingua aequae barbara, & inculta, quam *caescam*, aut veterem italicam adpellare licet, loquutos esse. Ponamus Arcadas, Pelasgos, Achaeos, Oenotrios, Samios, aliosque graecos

(a) In Act. Lyps. An. 1786. Mens. Iul.

cos in Italiam navigasse, urbes condidisse, & colonias deduxisse, quod patet ex Thucydide, Herodoto, & aliis, certum est hosce populos nonnihil graecae linguae primae illi antiquissimae admiscuisse. Ponamus Celtas, five antiquissimos Gallos, aut Germanos saepe cum Italis bella, commercia, hospitia habuisse; immo regnante Albae Silvio Postumo Ascanii fratre in Italiam irruisse, & quum neminem, qui obsisteret, offendissent, magnae illius partis potitos esse, ut veteres narrant historici; quis plurimas in Italiam germanicas voces eos detulisse inficiabitur? Ponamus Aeneam fato profugum cum Troianorum classe in Italiam adpulisse, ibique regnum adeptum esse, ut ex Poetis, & Historicis permultis notum est; quis non videt pauxillulum quoque phrygiae linguae antiquae illi barbarae admixtum esse? (a) Ponamus tandem Etruscorum opes ante romanum Imperium

(a) Nolim tamen succensere quemquam, qui eruditissimum Bochartum legerit adferentem se phrygiascum romanis contulisse voces, neque ullum in his phrygium reperisse vocabulum, quod quidem eorum videtur suffragari opinioni, qui contendunt Aeneam nunquam fuisse in Italia, quos inter Dio Chrysostr. orat. 11. cui titulus: τρωικός, ὑπὲρ τοῦ Ἰλίου μὴ ἀλῶναι. Item Vincent. Gravina de lingua latina ad Emmanuelem Martinum, & alii.

perium late terra, marique patuisse, ut ait Livius; saepe propter scientias, ac liberales disciplinas, quibus maxime florebant, in Latium accitos esse; saepe etiam propter vicinitatem connubia, hospitia, commercia iniisse; nonne credibile est rudes, incultosque populos Etruscorum voces, quos veluti magistros suspiciebant, adscivisse, ac sibi quodammodo vindicasse? Quum autem Latinus Rex Fauni, & Maricae Nymphae filius regnare coepit, non solum Aboriginum, sed & Laurenti nomen cessavit, & omnes Latini adpellari coepti sunt, cultioresque sunt facti, & ipsa eorum lingua, antiqua illa scilicet cum graeca, etrusca, celtica, aliisque permixta ad latinam formam vergere coepit, & latina adpellari. Quare, si recte animadvertere volumus, neque pelasgicus, neque etruscus, celticus, aut alius dicendus est primorum illorum sermo, sed ex omnibus his, pluribusque aliis conflatus iuxta populorum diversitatem, qui in Latium invaserant; quod etiam ex Dionysio Halicarnasseo patet, quum disertis ait verbis (a) *nec prorsus barbarum, nec prorsus*

A 4

sus

(a) Ρωμαῖοι δὲ φωνὴν μὲν οὐτ' ἄκραν βάρβαρον, οὐδ' ἀπρητισμένως Ἑλλάδα φθέγγονται, μικτὴν δὲ τινα ἐξ ἀμφοῖν,

sus graecum fuisse, sed mixtum, qui valde ad aeolicam dialectum accedebat. Haud secus profecto ac de italico, quo nunc utimur, dici potest, qui licet magna ex parte a latino proficiscatur; gallicum tamen, gotthicum, germanicum, & alios ad eum efformandum symbolam contulisse dicendum est; quod facile ex iis perspici potest, qui italicarum vocum origines peruestigarunt, Octavio praesertim Ferrario, Aegidio Menagio, & aliis.

III. Longissimo autem illius temporis intervallo, quo post Latinum & Aeneam in Latio regnarunt Ascanius, Silvius, Latinus alter, Capetus, Tiberinus, Proca, & alii ad Romulum usque, quorum, praeter nomina, nulla paene extat memoria, credibile est Latii, eiusque civitatum incolas haud profus barbaros & incultos fuisse, sed aliquas habuisse leges, cultum, ac religionem, & aliquam proinde litterarum cognitionem; quod satis evincit quod ait Symmachus: (a) Aborigines scilicet in tabulis ligneis, (b) & corticibus scri-

ἀμφοῖν, ἧς ἐστὶν ἡ πλείων Ἀιολίς τοῦτο μόνον ἀπολάουσιντες ἐκ τῶν πολλῶν ἐπιμίξων, τὸ μὴ πᾶσι τοῖς φθόγγοις ὀρθοπεῖν. Lib. i. sub finem

(a) Lib. IV. ep. 28. edit. Paris. 1580.

(b) Ἐν σάνισι ξυλίγοις, ait Tzetzes Chiliad. p. 230.

scriptitare solitos, quae longissimi temporis iniuria periere. Quum iam tum a Latini, & Aeneae temporibus veterem exuerint barbariem; constat enim Aeneam Penates Deos, & fortasse nummos iam ante bellum Troianum iussu Thesei cum bovis effigie percussos (a) in Latium intulisse. Quum novos mores, artes, inventa induxerint, easque omnes subierint vicissitudines, quibus longo temporis intervallo necessario obnoxia esse debent regna, & nationes. Quum denique heinc Etruscos, illinc Graecos in omni disciplinarum genere peritissimos propinquos, & finitimos habuerint, e quibus certe aliquam litterarum notitiam haurire poterant. Quod si verum est, ut maxime naturae consentaneum videtur, illud quoque manifestum est *bilingues* eos fuisse, ut de Brutiis aiunt Ennius, & Lucilius; linguam scilicet calluisse graecam, quam a Pelasgis, Arcadibus, aliisque Graeciae populis, quibus erant intermixti, didicerant, quaque fortasse utpote cultiori, & copiosiori in gravioribus negotiis utebantur; & latinam nativam, ac veluti congenitam, sensim vero exterarum gentium colluvione, & po-

(a) Vid. Homer. Iliad. lib. 11. & Plutarch. in Theseo.

& populari convictu auctam in quotidiano, communique sermone adhibuisse credendum est. Hanc vero iam tum apud illas gentes usurpari cum diversis tamen inflexionibus, terminationibus, & litterarum forma satis colligi posse videtur ex nonnullis, quae apud veteres Grammaticos extant, verborum originibus; tum praesertim ex nominibus propriis, & derivatis, quae eodem statu ad posteriora tempora, & ad nos usque pervenerunt. Quis enim non videt Latini, Laviniae, Aventini, & aliorum nomina pura esse latina? Praeterea Silvium a silvis, in quibus casu natus dicebatur; Laurentum a lauro; Capitolium ab humano capite nomina duxisse? Aventinum romano clivo, Tiberinum Tiberi fluvio, qui prius Albula dicebatur, nomina praebuisse? At familiarum nomina, licet aliae Aboriginum, quales Fabia, Antonia, Potitia, Mamilia esse dicuntur; aliae a Troianis Aeneae comitibus profectae, ut Nautia, Aemilia, Iunia, Sergia, Caecilia, quod testatur Dionysius, latina tamen inflexione, ac modo efferebantur. Quid plura? Nonne Tacitus adfirmat Aborigines ab Evandro litteras didicisse? (a) Nonne Isidorus Carmentae,
aut

(a) *Annal. lib. 11.*

aut Nicostratae eius matri hunc detulit honorem? (a) Nonne Hyginus utrumque completitur, quum ait graecas litteras Evandrum in Italiam transtulisse, matrem vero eius Carmentam in latinas commutasse? (b) Praeterea, si verum est, Romulum, & Remum latinas, graecasque litteras iussu Numitoris Gabiis edoctos esse, & Romulum latinas tulisse leges, ut postea dicemus, quis non videt multo etiam ante Urbem conditam & litteras, & latinam linguam usurpari solere? Immo eo usque vere latina lingua dicta est; nam regnante Numitore ultimo Latinorum rege, sicut Latinorum cessarunt nomina, ita linguam cessasse dicendum est, ut quae prius latina fuerat, romana dici coepta sit: quod si tamen illius durities, ac verborum asperitas haud omnino cessaverit, ad illam certe formam, qua posterius usi sunt, vergere coepit, ut in ea facile vestigia quaedam verae, germanaeque latinitatis agnoscere valeamus.

IV. Condita autem Urbe sive recens ab Romulo, sive ex aliis oppidis, pagis, vicis, privatisque aedificiis septem illis collibus interfertis, ibique asylo adaptato, undique
exteris

(a) *Origin. lib. 1. cap. 4.*

(b) *Fabula 277.*

exteris pastoribus, latronibus, exulibus, profugisque convocatis, nova iterum variarum gentium, & nationum moribus, lingua, ritibus, religione diversarum facta est permixtio, quos inter finitimos Samnites, Oscos, Etruscos, Veientes, Sabinos, ceterosque haud ultimum tenuisse locum credendum est; unde nova quoque popularis ac vernaculae linguae facies, novaque forma, ut non ita facile veterem illam internoscere queas: ea prorsus ratione, qua Augusti temporibus vix, ac ne vix quidem ea intelligebatur lingua, quae paullo post Urbem conditam adhiberi consueverat. An autem confinium horum populorum, qui Romam confluxerunt, diversae essent linguae, aut instar diversarum unius linguae dialectorum se haberent, res admodum incerta, ac dubia est; neque ab ulla, quod sciam, veterum scriptorum auctoritate definita; verum quum Livius adfirmet (a) Marcum Fabium Caesonem etruscis litteris eruditum, etruscam quoque linguam probe nosse, eam non tantum dialectum, verum linguam penitus diversam fuisse constat; quod itidem de osca adfirmari posse videtur, quum Ennius,

teste

(a) *Lib. 9. Dec. 1. cap. 36.*

teste Gellio, (a) sibi tria esse corda gloriari consueffet, quod scilicet graecam, latinam, & oscam calleret linguam: & si quid coniecturis dandum est, facile mihi persuaserim Atellanas fabulas, antequam Romam deferrentur, Atellae, a qua nomen duxere, osce actitatas fuisse. Haud ita tamen de Sabinorum, Samnitium, Veientium, aliorumque proximiorum linguis adfirmare ausim, quas in quibusdam certe vocabulis diversas; generatim tamen, atque univarse cum Vollicorum, Equorum, & Hernicorum lingua, qui populi omnes una cum Latinis ipsis in Latio continebantur, easdem fuisse quisque sibi facile persuasum habebit, qui nolit infinitas paene linguas in regiones, urbesque non adeo inter se distitas inducere. Verum quomodocumque se res habeat, illud certum exploratumque est: ex variis, aut linguis, aut dialectis, aut vocibus heinc inde petitis unam constatam, vel quum prius extitisset, adauctam; quae tamen linguae, si adhuc superstites forent, plures fortasse in iis latinae linguae radices, quam in graeca ipsa reperire possemus.

V. Haec fere sunt nobilissimae huiusce linguae primordia, ac veluti incunabula; quae licet

(a) *Lib. 17. cap. 17.*

licet impostero romana dici posset, a regionis tamen nomine, ubi primum enata, atque innutrita est, antiquum nomen retinuit, & licet adolescere, & grandiuscula fieri quodammodo coeperit, non ideo tamen in publicis monumentis, scripturisque sui facere potestatem audebat; verum instar rudis, incomptaeque infantulae pudibundam suos inter parentes agrestes & illos, militiae, agrorumque cultui, plus quam litteris addictos delituisse, & ad saeculum quintum Urbis primas, honoresque graecis litteris detulisse. Constat enim Romulum sua semper graece, aut graecanicis litteris scriptitare solitum, quare ἐπιγράψας ἑλληνικοῖς γράμμασι τὰς ἐκ τοῦ πράξεως dicitur a Dionysio; (a) quas tamen litteras non abimiles a latinis fuisse testatur Tabula Delphica, quae iam inde a Plinii temporibus Romae visebatur in Bibliotheca Minervae hac inscriptione notata: Ναυτικράτης τιταμένου Ἀθηναῖος ἀνέθηκεν (b). Quinimmo Tullius in oratione pro Archia suo etiam tempore prodit, graecarum artium, & disciplinarum studia
non

(a) Aetus suos graecanicis litteris scribens. *Antiquit. Rom. lib. 1.*

(b) *Vid. Plin. Hist. lib. VII. cap. 58.*

non tantum in Italia, verum & in Latio ipso vehementius coli, quam in iisdem oppidis, & Romae. Et alio eiusdem orationis loco, graeca ait in omnibus fere gentibus legi, latina suis finibus, exiguis sane, contineri. Verum, ut ut est, constat quidem Romulum regias quasdam tulisse leges hac vulgari, communique lingua perscriptas: Numam hac eadem usum esse in condendis saliaribus hymnis, quos Sacerdotes & Salii ipsi dicti per Urbem Bacchantium, aut Corybantum more salientes, opipareque epulantes Marti Gradivo canerent: leges quoque duodecim Tabularum, quas Spurius Postumus, Sextus Sulpicius, & M. Manlius ex singulis civitatibus, tum e Lacedaemoniorum, atque Atheniensium legibus undique collectis descripserunt: columnam praeterea rostratam C. Duillii, quae & hodie Romae visitur, hac rudi inconditaque lingua perscriptas esse extra omne dubium est.

VI. Ut autem aliquod illorum temporum latinitatis specimen lectoribus exhibeatur, iuvat heic unicam adponere legem aut Romuli, aut cuiusvis; Romulo enim, Tatio, & Servio Tullio tribuitur, quae ab Scaligero, & Merula emendata ac digesta, atque a cl. Funcchio antiquae scribendi restituta rationi,
fic

fic se habet (a) SEI. NVROS. PARENTEM.
 VERBESIT. AST. OLE. PLORASIT. SACRA.
 DIVEIS. PARENTOM. ESTOD. SEI. PVER.
 PARENTEM. VERBESIT. AST. OLE. PLORA-
 SIT. PVER. DIVEIS. PARENTOM. SACER.
 ESTOD. Plura quoque legum Numae fragmen-
 ta habemus, quorum sat erit unum, aut al-
 terum adferre exemplum a Festo recensitum,
 & ab eodem Funccio ita redditum. SEI. HE-
 MONEM. FULMIN. IOBIS. OCISIT. NEI. SV-
 PERA. GENVA. TOLITOD. HEMO. SEI. FULMI-
 NED. OCISVS. ESCIT. OLOE. IOVSTA. NVLA.
 FIERI. OPORTETOD. SEI. CVIPS. HEMONEM.
 LOEBESOM. DOLO. SCIENS. MORTEI. DVIT.
 PARICEIDAD. ESTOD. SEI. IM. IMPRVENS.
 SE. DOLO. MALOD. OCEISIT. PRO. CAPITED.
 OCEISEI. ET. NATEIS. EIIUS. ENDO. CONCIO-
 NED. ARIETEM. SVBICITOD. Haud aliter
 per-

(a) Has leges ita adfert Festus in vocibus *plorare*, *ab oloes*, *occisum*, *hemo*, *subici*, &c.

I. Si nurus parentem verberit, aut illa plorarit, sacra Divis parentum esto.

II. Si puer parentem verberit, aut ille plorarit, puer Divis parentum facer esto.

III. Si hominem fulminibus Iovis occiderit, ne supra genua, *alias*, ianua, tollito: & alibi; Homo si fulmine occisus est, ei iusta nulla fieri oportet.

IV. Si quis hominem liberum dolo sciens morti dabit, parricida esto. Si im. (sic) imprudens se dolo malo occidit, pro capite occisi, & nates eius in concione arietem subicito.

perscriptae videntur XII. Tabularum leges, & C. Duillii columna, ut facile quivis intelligere possit, quam minimum latina lingua, haud brevi quidem temporis intervallo, profecerit: quorum tamen si quis plura desideret, adeat Funccium, Ciacconium, & alios; paucis nos erimus contenti, ut & ruditatis illius aliquam speciem exhibeamus, & ne plura referentes, fastidium lectoribus, aut fatietatem adferre videamur.

VII. Ut aspera, ut inculta, atque, ut ita dicam, ferruginea, ex his, quae supersunt, monumentis, adpareat, satis tamen aperte colligitur iam inde latinam linguam ad eum pervenisse gradum, ut & in scripturis adhiberi, & animi sensa cum ea aperiri possent. Verum non ea solum monumenta scriptis mandata esse quisque sibi persuadere poterit, quum animadverterit eo temporis intervallo, quod Numam inter, & Livium Andronicum, qui primus fabulam Romae docuisse fertur anno Urbis IXXIV. Gaio Claudio Caeci filio, & M. Tuditano Coss., intercessit, quamplurimos extitisse viros doctos, atque eloquentes, quorum orationes, atque elucubrationes litteris consignatas fuisse credibile est, sed eas aut temporum iniuria, aut quia Romani rebus tantum bellicis addicti, de litterariis parum

B

erant

erant solliciti, periisse. Eloquentem fuisse Lucium illum Brutum, qui potentissimum, ac superbissimum regem expulit, civitatemque a tyrannide in libertatem vindicavit, suspicatur Cicero: eloquentem M. Valerium Dictatorem, qui dicendo maximas sedavit discordias ex veteribus monumentis patet: eloquentes Appium Claudium, Caium Fabricium, T. Coruncanum, M. Cornelium Cethegum, C. Flaminium, aliosque sexcentos, quos longum esset enumerare, ipse prodit Cicero, quorum quidem, etsi nil scriptum reperiatur, scripsisse tamen facile suspicari licet. Praeterea ex S. Augustino, Lactantio, Plutarcho, & aliis accepimus Numam Pompilium praeter eos, quos memoravimus, sacros hymnos, septem de iure pontificio Latinos conscripsisse libros, totidemque Graecos de disciplina sapientiae, qui quum quadringentis fere annis ab eius interitu in arca quadam lapidea prope aliam, in qua eius ossa adservabantur in Ianiculo a fossoribus quibusdam reperti essent, eos Q. Petilius, qui tum Romae praeturam obtinebat, diligenter legit, remque ad Senatum detulit, simul addens: neque fas, neque pium videri sibi, ut, quae in iis continerentur, in vulgus ederentur, aut a plebe audirentur; quare Senatus decreto iussus est ipse Petilius, ut

in

in populi concione eos libros concremaret, uti factum est. An id virorum insipientia, aut temporum perversitate acciderit dubitant nonnulli: iure id ego factum adfirmare ausim; quum enim rex Numa per summam sagacitatem populum rudem, imperitum, eundemque ferocissimum in officio continere statuisset, id non nisi religionis vinculis effici posse animadvertit, quare omnia Numinibus complevit, & illos cum Aegeria Dea nocturnos effinxit congressus, a qua sacrorum ritus ac ceremonias acciperet, ac populo obtruderet; quae mendacia, vanitates, ac ludibria quum fortasse in iis libris perscripta essent, minime mirum si detegi, vulgarique vetuit Senatus, cuius maxime intererat in pretio manere religionem, atque in honore regem, quem propter sapientiae famam Pythagoram iam audivisse a quibusdam creditum est; quo tamen nil falsius excogitari, aut proferri potest, quum Pythagoras non nisi regnante Tarquinio ultimo Romanorum rege Philosophiae laude claruerit.

VIII. Sicut ii, quos supra memoravimus, viri eloquentiae laude florere, ita sine ulla dubitatione poetas floruisse adfirmaverim, haud illos quidem ullis praeceptis, aut artis subsidio, verum nativa quadam ingenii faculta-

B 2

te

te adiutos, ut in nonnullis aliquando usuvenire comperitur, qui nullo studio, nullis, aut perpauca imbuti litteris carmina utcumque prolapsa facili negotio effundunt. Praeterea Poësis tam insita fuit semper humanae menti, tamque inter barbaras quoque nationes, incultosque populos in deliciis habita, ut nemo non eam in pretio habuerit, adamaverit, aut quomodocumque excoluerit. Quod adinet ad Historiam nullus est dubitationi locus, quum ex Cicerone, Livio, Dionysio, & aliis constet commentarios de rebus gestis Romanorum ab usque Numae temporibus a Pontificibus Maximis perscribi solere, & ideo Annales maximos vocitari, qui licet nudi, ieiuni, & sine ullis ornamentis, *monumenta tamen temporum, hominum, locorum, gestarumque rerum reliquerunt*, ut ait Cicero. (a) Idem de Iurisprudencia affirmari posse videtur; scimus enim Reges, & Decemviros tulisse leges, easque Publium Papirium primum in unum contulisse; Appium Claudium Regilianum conscribendarum legum XII. Tabularum fuisse auctorem, quae labentibus annis auctae in tantam excreverunt molem, ut ipsae sua laborarint

[a] Lib. 2. de Oratore.

magnitudine. Horum tamen omnium nil extat, praeter ea, quae diximus, & id genus perpauca, licet plurima monumentis & litteris mandata fuisse haud prorsus a fide videatur alienum. Quod de oratoria facultate, & poetica, deque Historia, & Iurisprudencia, idem de ceteris facultatibus non ausim affirmare; constat enim serius Romanos scientiis vacare coepisse, rebus tantum militaribus, ut diximus, & corporis exercitationibus addictos.

IX. Quam haecenus recensuimus, latinae linguae aetas, ea prorsus est, quam alii semibarbaram, alii ferream, nonnulli eiusdem pueritiam adpellant: Cardinalis vero Hadrianus in commentatione praemissa libello de sermone latino, & modis latine loquendi, missis metaphoris, aut poetarum fabellis antiquissimum latinae linguae tempus simplicius, & fortasse melius nominat. Utcumque illud sit, quum nulla haec de nominibus habeatur quaestio; hoc excepit tempus, quod idem antiquum vocat, quodque ad perfectum, & aureum sensim, ac per gradus perductum est, quo Romani scientias quomodocumque excolere, & sermonis elegantiae vacare coeperunt, haud ita tamen ut valde profecerint, quum primi illi, qui aliquid prodiderunt memoriae, Livius Andronicus, Pacuvius, Caecilius, &

alii, qui utpote verbis asperis, obscuris, ac veluti male tornatis usi, mali latinitatis auctores merito habiti, atque adpellati fuerunt, quum ceterum eiusdem parentes utcumque dicendi sint; eorum namque & aliorum subsequentium diligentia, studio, ac vigiliis, non adeo tamen brevi temporis spatio effectum est, ut latina lingua, quum diu miserrime laborasset, locupletior, copiosior, ac purior efficeretur, & ad eam tandem perfectionem, ac robur pervenerit, ut aurea merito dici posset. Quod quidem illo centum ferme annorum spatio evenisse constat, quo Augustus imperavit, & Cicero, Virgilius, eorumque similes, sive oratores, sive poetae, quorum haud minima fuit copia, florere, quorum ope ad id elegantiae, puritatis, ac venustatis culmen elevata est, ut nihil melius exoptari, aut excogitari valeat. Hoc temporis intervallo nonnulli etiam scripsere, qui neque cum Tullii, Virgilii, aut similium maiestate, ac nitore; neque cum Ennii, Pacuvii, aut aliorum ruditate sunt comparandi, sed veluti intermedii, atque interiecti extiterunt, quales Plautus, Terentius, & Lucretius existimandi sunt, quos propter frequentes eorum archaismos nonnulli ab aurea aetate ablegandos, alii propter elegantiam, verborumque delectum ad eamdem

dem merito referendos putant. Sed in iis, quod in ceteris auctoribus usuvenit, accidisse dicendum est, ut saepe etiam in iisdem operibus haud semper sibi constent, & permulta aurea aetate dignissima legere liceat, nonnulla fortasse secus, ut iure qui de bonorum auctorum imitatione tractatus, aut praecepta reliquerunt, non optimos solum imitandos praecipiant, verum quae in illis optima sunt, ac praestantissima.

X. Iamdiu, quos supra memoravimus, populi in unum coaluerant, omnesque uno ore Latini facti erant, unaque utebantur latina lingua veluti nativa, ac vernacula: hoc tamen discriminis intercessisse videtur, ut qui scientiis, bonisque artibus in scholis vacare coepissent, elegantius, ac politius loquerentur; rudiores vero, indoctioresque nulla habita Grammatices, aut syntaxeos ratione saepe vocibus aut mancis, aut barbaris, inconditisque, quales a parentibus, aut nutricibus acceperant, uterentur, haud ita tamen ut alterae essent a latinis: quapropter iis adsentiri nequeo, qui putant iam tum in vulgari, communique sermone Romanos ea usos esse lingua, qua modo nos vulgo utimur, quamque italicam, aut etruscam adpellare solemus. Huic opinioni suffragari videntur Celsus Cittadinius, Leho-

B 4   nardus

nardus Aretinus, Quadrius, & alii hac potissimum perducti ratione, quod plurimae Latinorum voces, ac phrasae italicis nostris sint paene similes, minime quidem animadvertentes puras eas esse latinas, & italicam linguam a latina, utpote illius parente ac magistra, mutuatam esse. Sed quomodocumque se res habeat, in scriptis adhuc, & gravioribus negotiis graeca dominabatur; in scholis ei praecipua impendebatur cura; hac Romani Philosophiae studebant, Rhetoricae, ceterisque disciplinis; hac declamabant priusquam ad Latinos se conferrent Rhetores: ex quo facile perspicitur potest vetustissimum esse morem eruditae, atque adeo universali cuiquam linguae in pueritia praesertim operam navare sedulam, quae ad scientias addiscendas viam quodammodo sternat, quae quum apud eos graeca esset, apud nos latina esse debet, quae in illius locum veluti suffecta est, a qua studia nostra praecipue inchoari solent, & sine qua ceterae facultates degustari quidem, hauriri numquam poterunt.

XI. Ut autem Romani sensim bellis & victoriis rerum orbis potiri, eorumque Imperium latius propagare coeperunt, ita & latinam linguam, quam adamare, atque eorum maiestate dignam habere coeperant, exteris
natio-

nationibus, victis praesertim, ac subiectis sibi populis obtrudere conabantur; quare editis, decretisque sanxerunt ne ius usquam a Praetoribus, ceterisque Magistratibus diceretur, responsa darentur, aut lege quidquam ageretur, nisi latinis verbis formulisque; quin immo quum quosdam romana civitate donassent, quod latinam ignorabant linguam, urbe cedere, & ad pristinam peregrinitatem remigrare iusserunt; quo quidem fiebat, ut omnes aut eam addiscere, aut, quod non parum erat incommodi, per interpretem proponere, aut respondere cogentur: quod non solum in Urbe usueveniebat, verum in Asia quoque, in Graecia, inque ceteris Provinciis, ut *latinae linguae honos*, ut ait Valerius Maximus (a) *per omnes gentes venerabilior diffunderetur*; sive ut πολυλοπτιας difficultates, & incommoda vitarent, & uni linguae latinae domi forisque suos, subiectosque sibi, ac devictos populos aduefacerent; quod feliciter evenisse constat, quum brevi temporis intervallo longe lateque per Medos, Assyrios, Persas, Graecos, aliasque nationes propagata sit. Hoc idem de eorum lingua nequicquam olim
Turcae

(a) Lib. II. cap. 2.

Turcae tentasse dicuntur: hoc idem pro etrusca tentarunt nonnulli saeculo praesertim XVI. sed irrito prorsus conatu. Idem fortasse nostris temporibus moliuntur Galli, quum primas suae, honoremque in omnibus deferentes, ceteras omnes aut veteres, aut recentiores linguas ab hominum studiis exulare velent: (a) quod iis tamen tum fortasse cadet ex sententia, quum, non secus ac Romani veteres, rerum orbis potentur: sed quemadmodum ii olim Capitolium invadentes sacra omnia ac profana everterunt, ita modo, quod vetustae maiestatis est, in Romanorum lingua abripere conantur. Dolendum magis tamen perniciosam hanc, litterisque omnibus, religioni, atque adeo humanae societati periculosam opinionem in Italiam quoque nostram, non secus ac ceteras pestes, infelici contagione permeasse, atque avide ab iis arreptam, qui

(a) *Legantur* Mr. l'Ab. Goujet Tom. 1. de sa Bibliothèque françoise Paris 1740. Mr. de la Touche dans le Préface au Tom premier de l'art de bien parler françois. *Atque instar omnium* le P. Bohours entretien 11. sur la langue françoise, *cuius quaeſo audiamus verba.* Les Chinois, & presque tous les peuples de l'Asie chantent; les Allemands rament; les Espagnols declament; les Italiens soupirant; les Anglois siffent. Il n'y a proprement que les François qui parlent. *Et huiusmodi non pauca.*

qui rerum novitate adlecti, nil rectum putant, nisi quod gallicos, anglicos, aut transalpinos alios redoleat mores.

XII. Ceterum non solum bellis, & victoriis, verum etiam commercio, & coloniis ubique locorum constitutis latinam linguam propagarunt Romani. Quem enim vel mediocriter in antiquitate versatum latet, fuisse hoc prudentissimum, ac sagacissimum Romuli consilium, quod postea ceteri Reges, Magistratus, atque Imperatores sequuti sunt, ut, quum nationem, aut urbem bello subegissent, devicti populi partem secum Romam ducerent, Romanos totidem illuc habitatum mitterent, quibus per III viros deducendarum coloniarum agri dispertiebantur, leges, ritus, caeremoniae constituebantur, ut omnia tamen romanis legibus, ritu, atque institutis agerentur? Ex hac profecto Romanorum migratione, exterorumque deductione magnam utriusque utilitatem percipiebant; Urbs enim multitudine levabatur, turbis, seditionibusque, quae in plebe frequentissimae facile oriri solent, liberabatur, & commodior iis, qui in Urbe manebant sedes ac statio relinquebatur: alteri scientiis, artibus, commercio, religione, aliisque bonis investis, veterem exuebant rusticitatem, moresque humaniores, ac novum quasi

quasi ingenium induebant: quod idem de graecis coloniis accepimus, quae olim per Europam, atque Asiam diffeminatae, quaeverfus humanitatis, ac sapientiae vestigia reliquerunt. Romanorum praecipue linguam addiscere conabantur, vel ut eorum inirent gratiam, atque iis obsecundarent; vel, quod necessitatis erat, eos facile intelligere possent, quorum legibus, moribus, atque institutis victuri erant, quibuscum negotia peragere, societates inire, assidue versari, quosque veluti dominos, auctoresque respicere cogebantur.

XIII. Alia tandem, quod supra adtigimus, causa suberat, cur populi, nationesque romano Imperio subiectae Romanorum linguam perdiscere cogentur; leges scilicet, ac iudicia, quibus nec liceret heredem instituere, testamenta conficere, hereditatem adire, emancipare, tutorem dare, nomina facere, aut alia quaevis acta publica perficere, nisi latinis verbis, formulisque, adeo ut qui secus faceret, neque obligationem contraheret, neque promissis stare teneretur. Ab hac tamen legis severitate excipiebantur Fideicommissa, quae graecis etiam verbis relicta valebant, cuius rei rationem adfert Cuiacius: (a) quod scilicet

ea

(a) 12. observat. cap. 35.

ea non ex iure civili, sed ex moribus descenderent. Stipulationes tamen, quamquam a iure civili communiter descendere traditum sit, etiam peregrina lingua, graeca scilicet, punica, assyria, aut alia quavis valere auctor est Ulpianus lib. 48. (a) quod utilitatis causa receptum est, ut omnis sermo contineret verborum obligationem: licet Cuiacius ipse (b) sequendas latinas formulas potius, quam exteras suadeat. Hae tamen leges moderatae sunt, ac paene immutatae Honorii, atque Arcadii temporibus, quum Romanorum Imperio Byzantium translato, Romani ipsi paene graeci facti sunt, & graeca lingua undique loquerentur. Quibus ita constitutis, facile conici potest quanta fuerit populis romano Imperio subiectis necessitas addiscendi linguam communem omnium nationum vinculum, & omnium gentium victricem, ac dominam.

XIV. Atque, ut melius etiam intelligi possit, qua ratione latinus sermo per orbem fere universum late fusus sit, non abs re futurum existimo, si breviter, ac dilucide quo ordine, aut quibus veluti gradibus Romani potiti sint rerum, in antecessum edixero: latina enim lin-

(a) Vid. §. in hac. Institut. Tit. de verb. obligat.
[b] Pandect. Lib. XII. Tit. 14.

lingua in Latio nata, neque adhuc ex incubulis egressa exiguis sane finibus, non secus ac Imperium, continebatur. Romulus Sabinis devictis adversus Romanos Sabinarum raptores irruentibus, una cum iis, iſto federe, imperium coniunxit. Hostilius Horatorum ope Albam subegit, Fidenates suos fecit. Ancus Veientes, & Volaterranos proelio superavit. Tarquinius duodecim Etruriae populos, a quibus ante hospitio receptus erat Corintho profectus, arma tradere coegit. Exactis Regibus Consules suffecti sunt; hi latius Imperium propagarunt: Volscos, Ernicos, Equos, Sabinos iterum, & Fidenates rebellantes expugnarunt. Fabius Caeso cum 306 e Fabiorum Familia contra Veientes, & Faliscos arma tulit: is cum suis omnibus, (a) praeter infantulum armis imparem ad Cremeram flumen caesus est, hos tamen Furius Camillus Dictator consilio,

ac

(a) 306 Fabiorum Historiam adtigimus, utpote a T. Livio, & Ovid. in Fast. adlatam; verum quum Plutarchus in Fabii vita, & Valerius Maximus nullam de illa mentionem faciant, ideo suspecta, immo falsa habenda videtur: Legatur Dionysius antiquit. rom. lib. 11. pag. 580. edit. Lyps. 1691. τὸ δὲ συναπτόμενον ταύτοις ὑπὸ τινῶν, ὅτε ἀλυσὲς, ὅτε πιθανόν, ἐν παρακόνσματος δὲ τινος πεπλασμένον ἀπὸ τοῦ ἀληθοῦς, ἄξιον μὴ παραλιπεῖν ἀνεξατέστου. &c.

ac virtute delevit. Faliscos exceperunt Samnites, quos ita delerunt Romani, ut frustra *Samnium in ipso Samnio requireretur*, (b) cuius victoriae fama perterriti Marſi, Marrucini, Ferentani, Peligni, aliique finitimi sponte se Romanis dederunt. Supererant Appuli, Lucani, Tarentini; hi opibus, & potentia elati Romanos despiciebant; cum iis ter configere ausi sunt adscito in auxilium Pyrrho nobilissimo Epirotarum Rege, ad extremum superati, fugato Pyrrho Romanorum virtutem suspiciente, in eorum potestatem pervenerunt. Hi omnes, quos supra memoravimus, populi saepe a victoribus defecerunt, saepe etiam ad officium redire coacti sunt, ut universae ad extremum Italiae victor romanus populus imperaret.

XV. His ita partis victoriis, rebusque feliciter gestis tanta iniecta est Romanorum animis gloriae, atque imperii cupiditas, ut Italiae fines praetergressi exteris quoque, dissitisque nationibus negotium facessere coepissent. Adfectabant Poeni Siciliam cum Romanis federatam Provinciam: Romani socios iuvandi specie, revera praeda adlecti cum iis arma iunxere

(a) Florus lib. 1. cap. 6.

iunxere invitante Hierone Siciliae Rege; saepe ancipiti Marte pugnatum est terra, marique, amissis utrinque magnis opibus, magnisque caesis exercitibus; saepe bellum compositum, saepe ad arma reditum est: ternis ad extremum proeliis adeo per orbem fama celebratis superiores discesserunt Romani tota Sicilia, atque Africa potiti. Interim cum Sardis, Corsicis, Liguribus, Gallis, Insubribus, Illyricis, aliisque nationibus permultis bello decertarunt, easque subegerunt. Quid plura? Traiectis Alpibus cum Gallis, Cimbris, & Germanis dimicarunt; cum Parthis, Thracibus, & Mithridate in Asia; cum Iugurtha in Africa, adeo ut per Duillios, Calpurnios, Regulos, Scipiones, Metellos, Manlios, Caesares fortuna comitante pares se, non dicam universo terrarum orbi, sed maximae illius parti, fecerint; donec in se conversis armis, & furore Marianis, ac Syllanis, novissime Caesaris & Pompeii manibus, quasi nil reliquum esset armis superandum, semet ipsos crudeliter lacerarint.

XVI. Hae omnes, quae in populi romani venerant potestatem, gentes & nationes, propriis & nativis loquebantur linguis, quas licet magna ex parte retinuisse credibile sit, victores tamen omni ope contendebant, auctoritate

etoritate nempe, legibus, & edictis; lenioribus quoque artibus, institutione scilicet, & disciplina, ut quemadmodum ad mores, leges, instituta, ac voluntatem, ita & ad eorum linguam se conformarent, ut nempe per linguae subsidium, & consuetudinem pristinam exuerent feritatem, obsequentiores, cultioresque fierent, animadvertentes profecto parvam admodum, aut paene nullam coalescere familiaritatem, ac consuetudinem inter homines diversae religionis, & linguae: heinc sapienti prorsus consilio per omnes fere devicti orbis Provincias scholas tum graecas, tum latinas institui curarunt, ut non tantum sui, verum & coloni, aut exteri quicumque Romanis permixti artes, & facultates, linguam pariter graecam, & latinam perdiscerent. At, licet etiam Romuli temporibus in Urbe ἦν δε τὰ διδασκαλεῖα τῶν παιδῶν τότε περὶ τὴν ἀγορὰν, ut ait Dionysius (a), quod idem imitati sunt Gabii, & Tusculani; ibi tamen graecam praefertim linguam, quae undique apud eos vigeat, qui docti haberi volebant, excultam censeo, quum de latina, quae vulgaris habebatur,

C

batur,

(a) Erat autem tunc ludus litterarius puerorum in foro. *Dionys. antiquit. rom. lib. XI.*

batur, non adeo essent solliciti, ut praeter prima illius rudimenta, & quantum a librorum lectione hauriri poterat, nihil ultra a praeceptoribus perdoceretur, ut ferme in scholis nostris evenire constat, ubi Grammatici de una latina vocula haud bene tornata obstrepere, ac saevire non desinunt, de vernaculae, nativaeque linguae erroribus, in quo genere saepissime peccare solent adolescentes, ne mutire quidem elaborant: illud fortasse in causa fuit cur latina tam lento gradu ad perfectionem progredere; hoc vero cur tam multi, qui etiam sibi videntur eruditi, in vernacula, ac nativa lingua tam turpiter labi, atque errare soleant. Enimvero, ut illuc redeamus: Cicero adfirmat primum Lucium Plotium quemdam, quem & ipse audivit, latine docere coepisse, & Cratem illum Malotem Aristarchi aequalem, quem refert Svetonius, primum Grammaticam in Urbe docuisse; graecam scilicet, quam ipse e Mallos Ciliciae Urbe latinarum fortasse, ab initio saltem, litterarum expers Romam advenerit imperante in Aegypto Ptolemaeo Philometore. Ennium quoque, & Livium Andronicum domi forisque utraque lingua docuisse auctor est idem Svetonius de claris Grammaticis, quos tamen semigraecos fuisse, & graece potius interpretari,

interpretari, quam latine docere arbitratur. Alios enumerat Auctor idem Grammaticae Praeceptores, quos inter Rhemnium illum Palaemonem, qui tanta fuit arrogantia, ut Marcum Varronem doctissimum virum *porcum* adpellare non dubitarit, secumque natas, atque interituras litteras stulte iactitaret. Ex his plerique vel e Provinciis in Urbem venire solebant, vel ex Urbe in Provincias demigrare, quare quum Sertorius in Hispania esset, primum graecos, & latinos praecipuos conduxisse auctor est Plutarchus in eius vita, quos proprio sumtu aluisse, atque exolvisse adfirmat; eorum discipulos suo saepe examini subiecisse, ut quantum in litteris profecissent, per se ipse cognosceret: hos tamen praecipuos, ipso Sertorio domestica fraude victo, atque oppresso, cessasse credendum est, quum omnia adhuc civilibus discordiis permiscerentur, neque ullus foret litteris, & bonis artibus consistendi locus. In Italia quoque, in Municipiis praesertim, & coloniis, Comi scilicet, Mediolani, Tarenti, Rhegii, Neapoli institutos fuisse litterarios ludos constat inter eruditos. In Hispaniis Tarracone, Italicae, Hispali, Cordubae scholae erant, & apud eos, qui ad Baetim incolunt *τελέως εἰς τὴν Ῥωμαίων μεταβέβλητο τρόπον ὑδὲ τῆς διαλέκτου*

τῆς σφετέρως ἐτι μνησθέντες, ut ait Strabo (a) lib. 3. In Germania Augustae Trevirorum, Argentorati, Moguntiae, apud Nemetes, & Vangiones latinis litteris operabantur. In Gallia Burdigala, Augustodunum, Durocorturum, Lugdunum, Massilia praesertim, quo Romanorum nobilissimi saepe discendi studio, ipsis posthabitis Athenis, confluebant, liberalibus disciplinis, & latina eloquentia florebat. Sicilia, priusquam in Romanorum ditionem venisset, tota graeca erat, postea latina facta est. Africa suae punicae linguae latinam addidit, quum & Medauris, & Chartagine, & utroque Hippone latine doceri coeptum est. (b) In Asiam quoque latini Rhetores, & Grammatici acciti sunt, ut aliarum terrarum orbis partium fata persequens, & in victoris populi mores congruens, & consuetudinem, & ipsa latina fieret. En tandem latinus sermo per orbem fere universum propagatus! En Romani immensum paene adepti Imperium! Quod si pace conservare satagissent, ut armis subegerant, hanc saltem intulissent huma-

(a) Adeo immutatum erat in Romanorum rationem, ut ne dialectus quidem propriae meminissent.

(b) Duae tantum Urbes latinarum litterarum artifices sunt, Roma, & Chartago. S. August. ad Dioscorum.

humano generi utilitatem, ut universi una eademque pulcherrima, ac nobilissima uterentur lingua, quam omnes populi, nationesque intelligerent.

XVII. Qui autem in Provinciis Romanorum linguae operam navabant, non eam, qua vulgus uti consueverat incompta, atque inconcinna, verum qua cultiores eruditioresque loquebantur, perdiscere contendebant, quippe qui in scholis exercebantur apud latinae linguae veluti artifices, quorum quisque proviribus enitebatur, ut ad certas regulas, & praeccepta eam revocaret, ad eumque sensim perfectionis gradum, ad quem tandem evecta est, perduceret. Heinc tot illustres viri e Provinciis emerere, quos Romani ipsi latini sermonis elegantia, & nitore admirabantur; heinc Ennius Calaber Rudiis ortus; heinc Plautus UMBER Patria Sarfinas, Terentius Afer, Virgilius Mantuanus, Livius Patavinus, Catullus, & Nepos Veronenses, Ovidius Sulmonensis, aliique sexcenti, ut de iis taceam, qui sequiore tempore floruerunt, quorum celebriores Columella Gaditanus, Senecae Cordubenses, Plinii, quorum alter Veronensis, alter Novocomensis, Quinctilianus Tarracoenensis Calagurri oppido ortus, Silius Italicus, Stadius Papinius Neapolitanus, ceterique per-

multi, quos longum esset enumerare, quorum opera satis indicant iam tum non solum latinam linguam, verum & cuiusque generis liberales artes, ac scientias per orbem disseminatas esse, atque adeo excultas, ut earum auctores veluti fontes habendi sint, e quibus posterius haurire cogantur, si quid in sermonis elegantia, in oratoria facultate, in poetica, in Iurisprudencia, Medicina, Philosophia, ceterisque artibus, ac disciplinis proficere desiderent.

XVIII. Sed iam ad id aetatis me delapsus sum, qua latina lingua ad suam veluti maturitatem, ac perfectionis culmen pervenerat; quam auream aetatem *κατ' ἄριστον* vocitare solent eruditi, quam tempus perfectum, virile robur, felicissimum aevum adpellare maluerunt alii; quippe quum & verborum ubertate, elegantia, copia, nitore, dignitate, suavitate, nativo quodam, & non fucato candore, ac omnibus omnino dotibus & virtutibus floruerit, ut cum aliis non modo, quae tum in orbe erant, exteris & barbaris linguis, verum cum graeca ipsa sua quondam parente & magistra, & omnium paene venustatum, atque elegantiarum domina iure posset contendere. *Venimus ad summum fortunae*; gloriabundus olim aiebat Horatius

pin-

(a) *pingimus, atque Psallimus, & Achivis luctamur doctius unctis*. Neque erit profecto cui mirum videatur, si paullisper attenderit ad felicissima ingenia, quae veluti equus troianus, aetas illa effudit, quaeque ideo romanam linguam ita posteris commendarunt, ut doctorum atque eruditorum lingua iure semper habita, atque adpellata sit. Quid Caesarem memorem, cuius commentarios ut nudos, ut rectos, ut venustos, omni ornatu, tamquam veste detracta, commendat Cicero? Quid Ciceronem ipsum caelestem in dicendo virum, quique apud posteros id consequutus est, ut iam non hominis nomen, sed eloquentiae habeatur, ut ait Quintilianus? Quid Terentium, cuius fabellae propter elegantiam putabantur a C. Laelio scribi, ut Cicero ad Atticum? Quid Virgilium, Horatium, Catullum, Tibullum, Propertium, aliosque non paucos in omni scientiarum genere praestantissimos, quorum tanta fuit elegantia, atque suavitas, ut de iis adfirmari posse videatur: haud aliter Musas, & Apollinem, Iovemque ipsum, si sit poeta, loquuturos; quorum profecto effectum est ingenio, ut parem Imperio sermonem Romanum

(a) *Epist. ad August. lib. 2.*

mani habuerint, & ne eorum, quorum arma vicerant, ingenio vincerentur.

XIX. At praestat heic perquirere qua tandem ratione viaque ad tantum eloquentiae fastigium Romani pervenerint; unde linguam eorum adeo perpoliverint; unde tot praeclara ingenia emerferint? Quod ego ad tria potissimum capita referre soleo: ad pacem scilicet, quam Augustus, sublatis patris percussoribus, fugato Sexto Pompeio, superatis Antonio, & Cleopatra, devictis exteris nationibus, universo orbi conciliaverat, ut tertium ab Urbe condita geminum Ianum clausisset, quare ad pacis studia se ipsum contulerat, aditumque aperuerat, ut qui maxime ingenio valerent, in eloquentia, poesi, & ceteris facultatibus felici profus eventu se se exercerent. Adde liberam tum cogitandi, tum loquendi facultatem, qua in Republica praesertim utebantur Romani; ingenia enim servitute oppressa, ac metu debilitata nequeunt se exercere, animique sensus aperire, ac veluti per immensa rerum spatia feliciter pervagari. Accedit eodem & romanarum rerum magnitudo, atque maiestas, qua mentes hominum elatis, magnificisque imbuebantur speciebus, unde in efferendis animi sensibus ad rerum illam granditatem se facile conformabant.

Prae-

Praemia vero, & honores, quibus maxime adficiabantur, hoc efficiebant ut iuvenes ad studia excitarentur, & in omne disciplinarum genus felici aemulatione incumberent. Iulius Caesar facile litteris excultos homines, exteros praesertim bonarum artium doctores civitate donabat, ut eos adliceret, ac in Urbem advocaret; heinc de illo Dio Cassius: τοῖς γαδειτεύσι πολιτείας ἅπασιν ἔδωκεν. (a) Parcior Augustus in donanda civitate, sed tantis eos muneribus adficiebat, atque honoribus, ut Flaccus, et Maro per eum, et Maecenatem alterum doctorum virorum studiosissimum, eundemque ditissimum ac nobilissimum ad summum fortunae culmen pervenerint. Flaccus, quamvis libertino patre natus, tribunitiam potestatem honestis suffragiis adeptus est, et romanae legioni propositus. (b) Virgilius autem quamvis nulla in Urbe munera obiisse constat, quum et Neapoli, qua maxime delectabatur, et in Graecia diu vixisse feratur, adeo tamen Imperatoris, et amicorum beneficentia ditatus est, ut aureorum trecena millia possedisse dicatur; et quum Octaviae sextum

(a) Gaditanis omnibus civitatem dedit. lib. 48.

(b) Petrus Crinitus in eius vita.

tum Aeneidos librum recitasset, quum ad illos versus, in quibus de Marcello eiusdem filio mentio fit pervenisset, adeo illa tota mente, atque artibus permota dicitur, ut ne lacrimas continere potuerit, animoque defecerit, quem tamen quum recepisset sextertia decem pro singulis versibus iussit poetae numerari. Quid de M. Tullio homine novo, qui ope oratoriae facultatis, Philosophiae, ac Iurisprudentiae et ad imperatoriam, et ad consularem pervenit dignitatem? Quid de bonarum artium praeceptoribus dicam? Nonne *precia Grammaticorum tanta erant, mercedeque tam magnae, ut constet Lutatium Daphnidem, quem Lenaeus Melissus per cavillationem nominis τῶν ἀγῶναι dicit, ducentis millibus numum Q. Catulo emtum, brevique manumissum. L. Apuleium ab Efcio Calvino Equite romano praedivite quadringenis annuis conductum multos docuisse, ut ait Svetonius?* (a) Nonne Verrius Flaccus, qui Augusti nepotes docuit sextertia centena in annum accepit? Nonne Q. illum Rhemnium, de quo supra mentionem habuimus, quadragena annua ex schola accepisse ait idem Svetonius?

At

(a) De claris Grammaticis.

At M. Antonius adeo gratus fuit in Sextum Clodium Rhetorem, et praeceptorem quondam suum, ut duo millia iugerum campi contini illi adsignaret, quod ei in Philippicis exprobrat Cicero, quasi ex tanta mercede nihil sapere didicisset: quam profecto summam neque minuit Vespasianus, quum latinis, graecisque Rhetoribus centena sextertia adsignari iussit; neque Constantius Diocletiano, & Maximiano Impp. quum Eumenio Rhetori, qui scholis Augustoduni in AEduis praeerat, sexcenta millia numum per summam liberalitatem dari voluit, (a) ut ex ipsius Eumenii oratione pro scholis restaurandis patet. Graeci non minus in persolvendis praeceptoribus largi, ac liberales, quum Diodorus adfirmet (b) Gorgiam Leontinum pro suarum lectionum mercede centum minas a singulis discipulis accepisse. Lucianus de sui temporis praeceptoribus diferte habet: *μύρια κατὰ τὸν ἐνιαυτὸν*

(a) Visa est haec summa excedere modum Casaubono, & Balduino, qui propterea lectionem immutandam putarunt. Sed rem ita esse patet ex aliis eiusdem orationis locis. Legantur Lipsius de magnitudine Urbis Romae *lib. IV. cap. 10.* & Patarol. in notis ad orationem eandem, quae extat inter panegyricas orationes veterum oratorum *p. 171. edit Ven. 1708.*

(b) *Diodor. Sicul. lib. XII.* Vid. etiam *Plat. in Hippia maiore.*

τὸν ἐφ' ὅτῳ συνεῖναι τοῖς νέοις. (a) Quarum hercle mercedum ac benignitatum fama non homines modo, verum & parietes, & saxa, et rupes potentius Amphionis, & Orphaei cantu, & testudine ad studium & litterarum cultum movere, excitare, adlicere possunt; nec mirum si modo nostrorum hominum ingenia aut potentiorum diffidio, & partium studio saepe exagitata, servitute oppressa (b), exilibus paene rebus foecundata nonnisi infelices partus edere possunt; aut afflictis rebus, nullis, aut perexiguis adfecta praemiis humi serpere coguntur: honos alit artes, aiebat Cicero, iacentque ea semper, quae apud quosque improbantur. Sint Maecenates, non deerunt Marones praeclare Martialis. Sed illic redeamus.

XX. Hae igitur fuerunt artes, hae viae, per quas Romani ad tantam Imperii maiestatem, ad tantam linguae & sermonis dignitatem, atque elegantiam pervenerunt. Sed
ut

(a) Singulos in annos decem millia numum, quod accipiunt, uti doceant iuventutem. *Lucian. in Eunuchis.*

(b) Adposite Homerus odyss. XVII. vers. 322.

Ἡμισυ γὰρ τ' ἀρετῆς ἀποαίνονται εὐρύσπῃ Ζεὺς
Ἀνέρος, εὐτ' ἂν μιν κατὰ δούλιον ἡμᾶρ ἔλθῃν.
*Dimidium enim virtutis aufert late sonans Iupiter
Viri, quando ipsam servilis dies occupat.*

ut est humanarum rerum conditio, ut meliora mutantur, deteriora succedant, ut ait Seneca, extremis etiam Augusti temporibus a pristino splendore ac venustate declinare coepit latinus sermo, donec in summam iterum rusticitatem, atque barbariem prolapsus est: ut adeo verum sit quod ait Socrates apud Platonem: μεταπίπτει πάντα χρίματα, καὶ μηδὲν μένει (a): quod etiam e multorum testimonio, et querimoniis, qui ingenia, non secus ac eloquentiam in dies decrescere probe sentiebant, satis manifeste patet. Heinc alius temporum, & rerum ordo; heinc alia loquendi ratio; heinc illa, quam eruditi argenteam latinae linguae aetatem, illiusque tempus imperfectum vocitare consuecunt: quod alii ad Neronem, alii ad Vespasianos, alii ad Antoninos usque, & ultra perducunt. Hoc quidem tempore homines floruerunt eruditione, et disciplinis longe praestantissimi, sermonis elegantia haud interdum contemnendi, non ita tamen, qui cum Caesare, Cicerone, aliisque, quos supra recensuimus, facile comparari possint. T. Livio sua obiecta est patavinitas; Senecae, et Lucano verborum tumor, ac senten-

(a) Omnes res immutari, & nihil permanere. *Plato in Cratylo.*

tentiarum; & de omnibus eorum aequalibus non inconcinne fortasse cum Tullio dici potest: pingue quiddam, atque peregrinum sonare. Ad cuius rei causas si paullisper attendere velimus facile reperiemus exterarum gentium in Urbem caput orbis, et rerum dominam concursum: bella, quae mox debacchari coeperant: Imperantium perversitatem, atque ideo honorum, praemiorumque imminutionem ad litterarum perniciem, et linguae corruptionem plurimum contulisse. Quem enim vel leviter in romana Historia versatum latet Hispanos, Gallos, Graecos, Illyricos, saepe Afros, et Asiaticos, vel publici, vel privati negotii causa in Urbem, in quam paene omnes Imperii opes coactae erant, undique confluisse? (a) Hi quum omnes neque perfecte latinam linguam callerent, immo proprii nativique idiomatis plurima, ut par est, retinuisent vocabula, quae idemtidem latinis, ut eorum sensus facilius exprimerent, interferere cogebantur: Romani contra, qui cum iis familiariter agebant, aut negotiabantur, ut se ad illorum captum accommodarent, barbaras voces adsciscere, ac veluti civitate

(a) Legatur Iustus Lipsius de magnitudine Urb. Romae lib. II. cap. 3.

vitae donare non dubitarunt. Quis item ignorat Imperatores saepe armis contendisse, vel ut sibi invicem Imperium diriperent, vel ut amplificarent, vel deficientes populos continerent in officio? Praeterea quid litterae, aut linguae cultus cum litteris perpetua cognatione coniunctissimus, earumque conservatio expectare poterant a Tiberio, Caio, Claudio, Nerone, horumque similibus, an Imperatores dicam, aut Imperii pestes, & hominum portenta? Nonne et Seneca, et Longinus, et Lucanus, et alii plurimi, quos Tacitus enumerat, ac deslet Neronis iussu interemti? Perbreve Vespasiani, & Titi, qui litteris favorerunt, imperium: diuturnum nimis Domitiani ad caedes, & exilia; ad expulsionem Philosophorum, et librorum incendium: Hadrianus vero, licet scientias utcumque degustasset, adeo tamen sibi indulgebat, sibi que sapiens videbatur, ut qui plus illo sapere viderentur, quasi studiorum scientiarumque aemulos, facile sustulerit. (a) Doctos praeterea viros intricabilibus per saepe quaestionibus, putidisque tricis impetebat, sollicitosque habebat, ut taedio, ac fastidio adfecti potius a litterarum

(a) Legatur Dio Cassius in vita Hadriani.

rum studio avocarentur, quam ad illarum cultum excitarentur: quibus omnibus fiebat ut in dies decrefcere, atque in peius ruere coepiffent.

XXI. Sed antequam ad peiora deveniamus, aliae fubiiciendae videntur huiufce declinationis, et corruptionis cauffae. Ea eft enim inter linguas, et fcencias adfinitas, atque coniunctio, ut hae nec facile fine illis comparari valeant, nec illarum integritas ac fplendor fine fcientiis, ac liberalibus difciplinis confervari; Romani autem duplici quodammo loquendi utebantur ratione; altera fcilicet, quae doctorum, cultiorumque effet hominum, altera imperitae, atque indoctae multitudinis. Quis enim fibi perfuadeat lanios, coetarios, cerdones, fartores, atque hoc genus homines eadem ufos fermonis elegantia, qua Philofophi, Oratores, Iurisperiti, Poetae uti confueverant? Hi artis fubfidio, ftudio, atque exercitatione quidquid a natura tributum fuerat, perpoliverant; illi nativa quadam fermonis facultate quidquid in buccam venerat a parentibus, nutricibus, ac populo acceptum, rude licet, atque inconcinnum, effutiebant. Quod autem de Laelia focru fua ait L. Cralfus apud Ciceronem (a): eam quum loquentem

(a) De Orae. lib. III.

tem audiret, Plautum, aut Naevium audire loquentes videri fibi, id optimae mulieris inftitutioni tribuendum puto, quum et ipfe ex hoc iudicet fic patrem, & maiores fuos loquutos effe: quod idem de Cornelia Graccorum matre elegantiffima femina iudicandum arbitror. Hoc plebeio fermonis genere ufum et aliquando Auguftum in litteris praefertim, et cum familiaribus auctor eft Svetonius in eius vita. (a) Hic tandem ille eft fermo, qui aliam videtur habere naturam, quam viri eloquentis oratio, ut ait Quintilianus, (b) quoque ufi funt Annibalis milites Romanorum perfugae quum ad Romae portam veniffent, & latine omnes loquentes, vigiles excitarunt, aperirique portam iufferunt, quod narrat T. Livius: (c) ex quo tamen minime concludi poffe videtur binas Romae viguiffe linguas diverfas, quum reapse una, atque eadem latina effet, cui intermiscere voces aut obfoletas, aut novas; faepe peregrinas non dubitabant qui minus exculti erant, minusque

D

de

(a) Cap. 81. ubi nonnulla adfert eiusmodi vocabula ab eo ufurpari folita.

(b) Lib. XII. cap. 12.

(c) Lib. XXVII. Vid. etiam Apuleium Afini auroi lib. IX. & de tota hac controverfia Leonardum Aretinum, Poggium, Philolphum epift. lib. IX. & alios.

atque confusio orta est, quae subsequenter temporibus adeo est adaucta, ut in foedissimam barbariem tandem lingua omnium nobilissima, atque elegantissima delaberetur.

XXI. His autem difficillimis temporibus, licet haud mediocre latinitas passa sit detrimentum, undique tamen per Italiam, & per Provincias romano Imperio subiectas latine utcumque loquebantur, ea scilicet lingua, quam alii rusticam, romanam alii, vulgarem, quotidianam, pedestrem, usualem, simplicem, ruralem, aliisque nominibus donarunt (a). At eruditi, & cultiores, qui studio, & litteris operam navabant, ea utebantur latinitate, quae, si non imitanda proponitur, quum meliora supersint, non ea quidem contemnenda, quin etiam suspicienda videtur. Quem enim poeniteret vel Lactantii latinitatis, cuius tantum est flumen Tullianae eloquentiae, tanta dicendi vis, tantaque copia, ut christianus Cicero dici mereatur? Quem puderet latinae Sulpicii Severi loquutionis, cuius stilus adeo tersus, atque elegans esse videtur, ut Ecclesiasticorum purissimus dicatur Scaligero? Quo-
rum

(a) Vide Carolum du Fresne Praefat. Gloss. ad scripse. med. et infimae latinit. v. XXXVIII.

rum tamen alterum Diocletiano imperante, alterum anno a Christo nato 501. regnante Anastasio floruisse constat? Quis latinitatem respueret veterum auctorum panegyricarum orationum C. Plinii, Mamertini, Eumenii, Nazarii, Ausonii, Pacati, et aliorum? Quis denique sanctorum Patrum nonnullorum, Cypriani, Hieronymi; eorumque similium Arnobii, Minucii Felicis, & aliorum? Ictorum praeterea Papiniani, Pauli, Ulpiani, e quorum sententiis Digestorum volumen conditum est? Utinam nostrorum temporum Iureconsulti, Theologi, Philosophi, bona eorum venia dixerim, qui Musis non adversantibus scribunt, tanta uterentur elegantia, tanto sermonis splendore, atque ubertate, atque illi veteres usi sunt! At enim: barbaris persaepe vocabulis, vocibus aureo saeculo ignotis, inusitatis phrasibus utebantur. Esto: At haec ab erudito quovis internosci possunt, et facile vitari: hoc rerum, & temporum circumstantiae ferebant; hoc denique rerum humanarum fatum est, linguarum praecipue, quae in perpetua versantur mobilitate, & quarum vocabula ab usu pendent, atque ab hominum arbitrio, unde praeclare Horatius in Arte poetica: *Multa renascentur quae iam cecidere, cadentque Quae nunc sunt in honore vocabu-*
la,

*la, si volet usus, Quem penes arbitrium est,
et ius, et forma loquendi.*

XXIII. Non aliunde tamen adeo gravem latinitas passa est perniciem, quam a Barbarorum illuvie, quae quum Arcadii, atque Honorii temporibus, velut apum, anne dicam crabronum, examen? in Italiam se se effudisset, divina omnia, atque humana iura pervertit. Gotthi in primis, qui duce Alarico per Ruffinum Arcadii tutorem Principi suo, ac pupillo turpiter infidum accersiti, a Stilicone primum repulsi, mox viribus refecti romanas acies proffigarunt, Romam incendio delerunt, & si Paulo Diacono credimus, Campaniam, Lucaniam, Brutios, & ipsam Siciliam depopulati sunt. Hos excepit Attila Hunnorum Rex potentissimus, & adeo feroci ingenio, ut se flagellum Dei, et hominum terrorem adpellaret, qui quidem sic Italiam dilaceravit, populos, urbes, & regiones undique ferro flammisque devastavit, ut Tyrannorum immanissimus merito haberetur. Vandali sequuti sunt cum eorum Duce Genserico, qui non solum Italiam ingressus omnia sacra, & profana militibus permisit, verum & catholicam fidem delere moliebatur. Quid dicam de Odoacre Herulorum, & Turcilingorum rege? Quas non urbes, quae templa,
do-

domosque ad solum aequare non ausus est? Quid tandem de Totila praenomine Baduila a Gotthis accersito? Quid de ceteris pestibus, Abaribus, Alanis, Francis, Ostrogotthis, Visigotthis, aliisque non paucis illorum sociis, federatis, aut clientibus, quas tamen Iustinianus omnes per Belisarium, Alexandrum, et Narsetem strenuissimos Duces aut penitus sustulisset, aut certe Italiam in libertatem vindicasset, nisi Sophiae Iustini uxoris impotentis animi feminae conviciis percitus Narses, ira incensus, graviterque ferens se ab illo Imperio propulsari, pro quo toties vitam, & sanguinem effundere non recusarat, Longobardos Alboino Rege in Italiam advocasset, qui Roma devicta, Ravenna direpta, multisque praeterea civitatibus, ac regionibus in potestatem adductis, Ticini tandem sede constituta ad usque Caroli Magni tempora per annos ferme ducentos in Italia perdurarunt.

XXIV. His regnantibus in Italia barbaris efferisque gentibus lingua, moribus, & religione diversis, non litterarum studio, & animorum cultui, sed corporis viribus, bellicis, servilibusque operibus ad quotidianum victum quaerendum operam navare et ipsi cogebantur indigenae, quippe quum omnibus amissis hostium furore, bellis, incendio, et rapinis,

non famae ad sistendum poeticae, sed fami consulendum erat domesticae, ut Fulgentius aiebat (a). Praeterea quid sperare potuissent scientiarum, bonarumque artium cultores a Principibus, quibus nulla erat cognitio, nulla ideo cupiditas litterarum? Quorum erat proprium μήτε σχολάς, μήτε άλλους συλλόγους ἐπιτρέπειν γίνεσθαι σχολαστικούς: (b) quum praesertim iis persuasum esset nullum aliud habere litteras momentum, nisi ad animos effeminandos, corporaque effoeta viribus adversus hostium impetus efficienda. Quare quum Amalafuenta Theoderici regis uxor Athalaricum filium doctoribus Romanorum more litteris imbuendum tradidisset, Gotthorum Proceres stomachari, atque excandescere, existimantes γράμματα παρά πολὺ πεκώρισται ἀνδρείας, καὶ διδασκαλία γερόντων ἀνθρώπων ἐς τὸ δειλὸν, καὶ τὸ ταπεινὸν ἀποκρίνεται ἐν τῷ ἐπὶ πλείστον. δεῖν τοίνυν ἐν τινὶ ἔργῳ τολμητὴν τε, καὶ δόξῃ μέγαν ἐσόμενον, φόβου τοῦ ἐν διδασκαλίῳ ἀπαλλαγέστα, τὰς ἐν τοῖς ὄπλοις μελέτας ποιῆσθαι. ἔλεγον δὲ, ὡς οὐδὲ Θεουδερικός ποτε Γότθων τινὰς παῖδας ἐς γραμμαχτιστοῦ κέμπειν

(a) Fulgent. Placidas Mytholog. lib. 1.

(b) Neque scholas, neque conventus aliquos scholasticos fieri concedere. Aristoteles apud Morhof. Polyhist. litt. lib. 1. cap. V.

πέμπειν ἐφ' ἡ. λέγει γὰρ ἅπασιν, ὡς ἦν περ' αὐτοῖς τὸ ἀπὸ τοῦ σπύτους ἐπιγένητε δέος, οὐ μίποται ξίφους ἢ δορατίου ὑπερφρονεῖν ἀξιώσουσιν (a). Hinc facile quoscumque invenissent libros, tabulas, Archivia, et huiusmodi veterum monumenta aut igni comburebant, aut quocumque alio modo evertere moliebantur. Rarae erant scholae, rari Doctores, rarissima praemia, eaque perexigua: omnia plena barbarie, caedibus, incendiis, inopia, calamitate. Hoc produnt illorum temporum aedificia, numismata, scripturae, signa, statuae, & alia, quae adhuc supersunt, monumenta. Quae quum ita se haberent, cui mirum videbitur, si latina quoque lingua adeo deturpata, adeo infuscata erat, ut altera a pristina illa videretur? Barbari latinis vocibus animi sensus aperire nitentur: Latini primaevae obliti maiestatis barbaras voces addiscere cogebantur, & qui cete-

(a) Litteras a fortitudine valde esse disiunctas, et seniorum institutionem in timiditatem ut plurimum, et animi humilitatem converti. Oportere igitur, ut qui in aliquo opere, et gloria futurus est audax, seposito praeceptorum metu, in armis diligenter exerceatur Theodericum adlegant numquam passum Gotthorum liberos ad ludimagistros mitti, dicebat enim omnibus: eos numquam hastam, aut gladium fore ut despicerent mente intrepida, si scuticam tremuissent. Procopius lib. 1. de bello gotthico cap. 2.

ceteris gentibus dominari consueverant, barbarorum moribus, et sermonibus inservire; unde illa orta barbaries, illa confusio, ac perturbatio, qua nihil taetrius, nihil foedius excogitari potest.

XXV. Quae autem litterarum fata in Italia fuerunt per Gotthorum, aliarumque barbararum gentium irruptionem, eadem fere per Saracenorum in Hispaniis, per Saxonum, et Danorum in Brittannia, per Francorum in Gallia fuerunt, ut undique ab Europa quasi extorres Musae exulare viderentur. Quae tamen quum dixerim haud sibi quemquam persuaderi velim Italiam, finitimasque regiones quasi ferarum specus evasisse sine aris, sine templis, sine Penatibus. Novi enim scriptores quosdam, Gotthos, aliasque barbaras nationes, quae vulgo corruptæ latinitalis inculantur, ab hoc crimine absolvisse. Novi Longobardos, quum christianam fidem amplexi fuerint, multum de pristina feritate, atque barbarie remisisse. Novi rectas adversus furta, caedes, rapinas, adulteria tulisse leges. Novi scholas in praecipuis saltem civitatibus extitisse, Romae praesertim, ubi non minutiores modo litterae, verum & eloquentia, iurisprudentia, et reliquae ingenuae artes per eruditissimos homines publica mercede instituto veterere

tra-

tradebantur (a). Novi scientiarum, & latinitalis cultores per illa etiam tempora non defuisse: Iornandem, et Paullum Diaconum, quorum alter latine totam Gotthorum historiam, alter Arcadii, & Honorii vitam, Longobardorum item gesta conscripsit, fuisse Gotthos. Quem latet praeterea Severinum Boethium, Ennodium, Gregorium Magnum Pontificem, et alios eruditissimos homines saeculo VI. floruisse? Saeculum septimum, et octavum suos habuisse scriptores, Isidorum Hispalensem, Eugenium Toletanum, Drepanium Florum, Bedam, Flaccum Alcuinum, & alios? Praeterea non defuerunt Imperatores, qui literis utcumque faverent, iisque operam navarent: paucos tamen, ut ingenue fatear, haec enumerare licet a saeculo quarto ad octavum, Tiberium Constantinum, qui strenuus, sapiens, et liberalis audit, et Arthemium, qui in omni doctrinarum genere eruditus dicitur. Ceteri armis addicti, caedibus, luxuriis, tyrannide, haeresibus, aliisque vitiis implicati, ut nullus litterarum studio relinqueretur locus. Instar omnium esse poterit unus Leo Isauricus, Conon etiam, Iconomachus, & Theomachus dicitur

(a) Sigonius de occid. Imp. lib. XVII.

Etus, qui triginta voluminum millia constantinopolitanae Bibliothecae cum duodecim doctissimis eorum custodibus plusquam barbare comburi iussit anno 726. (a) Non tamen una semper, eademque hoc aevo, & apud quosque latinitatis fortuna, idque dignum est observatione, ait Walchius (b): poetas etiam posteriorum temporum ornatiores esse, quam auctores solutae orationis, quod in Sidonio Apollinari, & Paulo Nolano observamus, quorum carmina nitida, & perpolita sunt, epistolae vero parum elegantes, cuius rei, ait Cellarius p. 489. Diff. Acad. *hanc putamus causam esse, quod carminum scriptores poetas veteres & legere & imitari necesse magis habuerunt, quam solute aliquid componentes, qui vel ingenio confisi suo scribebant, vel consuetudini se temporum adplicabant, securi ac liberi a necessitate et industria, quam carmina scripturis metricae rationis imponebant, quamquam etiam sunt, quod de Nolano illo Episcopo iudicavimus, qui licet aequae in prosa, quam versibus elegantes esse potuerint, Ecclesiae tamen stilo se adcommodantes, maluerint illius*
more,

(a) *Musant. Tab. chron. p. 178.*

(b) *Hist. crit. lat. linguae cap. 1. §. XXII.*

more, quam quo antea instituti, et usi fuerant, sua componere atque proferre.

XXVI. At quo bono litterarum fato evenisse dicam, ut quum omnia offusa tenebris et caligine essent, saevisque agitata procellis in ferenum caelum, ac veluti in portum, nova quadam oborta luce, perducerentur? Anne Deus haec otia fecit? Ita profecto dici posse videtur. Carolus enim ille vere Magnus ab Hadriano I. optimo, sapientissimoque Pontifice in Italiam accersitus, quae non optima, non egregia, non sancta molitus est? Longobardos repulit: Desiderium eorum Regem cum uxore, & liberis cepit, ac Leodium relegavit: ipse Occidentis Imperator coronatus, Italiae universae pacem restituit, Ecclesiam ditavit, scholas constituit, Paviae non solum, et in illustrioribus civitatibus, verum et in minoribus oppidis, et pagis: praeceptores ab ultima Britannia, et Scotia accersivit, quae Regna quum a Barbaris non adeo dilacerata fuissent, veteris disciplinae reliquias retinuerant, ut iam tum celebres essent Cantabrigenses, Eboracenses, et Oxonienses scholae: studio addictos fovit, praemiis adfecit atque honoribus: ipse litteras excoluit, aliisque ad excolendum exemplo fuit, ut de litteris, de moribus, deque omni cultu optime

me meritus in Italia dici posse videatur .
Quod adhuc latini sumus, quod barbariem exui-
mus, Carolo debemus: praeclare olim Putea-
nus.

XXVII. Sed quanta fuerit haec litterarum
 fortuna, & quamdiu perduravit facile perspi-
 ciet quicumque animadverterit scholis illis,
 quas Carolus instituerat, Parochos ut pluri-
 mum praefuisse, qui nil aliud fortasse edoce-
 re noverant, quam litterarum rudimenta,
 Grammatices elementa, et forte pauxillum
 Scripturae sacrae: graviore vero disciplinae,
 Philosophia, et Theologia undique negligebantur,
 praeter quam Ticini, ubi Monachus
 quidam nomine Dungalus a Carolo Magno
 accersitus, ibique constitutus docebat; quo
 tamen propter locorum longinquitatem, et
 sumtum magnitudinem nemo constuebat,
 praeter nobiles, et divites quosdam, qui lit-
 teris utcumque operam dabant *ambitu potius*
episcopandi, quam cupiditate Domino inservien-
di (a). Ius civile vero, et canonicum, Me-
 dicina, et mathematicae disciplinae ignota
 erant nomina. Quod ad latinam linguam, de
 ea parum sollicitus fuit Imperator, quum ger-
 mani-

(a) *In Spicileg. Dacher. apud Murator. Antiquitat. med.*
aevi. Tom. III.

manicae excolendae potius addictus fuisset,
 praesertim quum in Galliam habitatum con-
 cessit cum uxore et liberis; praeterea quis
 tantas sordes, quae in eam irrepserant, ex-
 purgare potuisset? Haud multum Caroli Im-
 perium diuturnum; magna, quibus distine-
 batur, negotia; rarissimi latinitatis cultores:
 difficilis librorum comparatio, qui autem eos
 intelligeret fere nemo: heinc post illius de-
 cessum adeo aucta est barbaries, et rerum
 omnium humanarum, divinarumque ignora-
 tio, ut saeculo octavo ad finem vergente,
 nono autem ineunte qui paullisper aut legere,
 aut scribere nossent, ii docti haberentur, et
 ad amplissima quaeque munera obeunda de-
 ligerentur. Id patet ex illorum temporum
 monumentis, inscriptionibus, et tabulis, qua-
 rum nonnullas adfert celeberrimus Murato-
 rius, qui latius hoc argumentum, et erudi-
 tissime more suo persequutus est: paucula nos
 exempli causa adferemus verba sacerdotis cu-
 iusdam, qui tempore Zachariae Papae sacrae
 christianae religionis candidatos sic lustrabat:
Baptizo in nomine, et patria, et filia, et spi-
ritus sancta (a) vel alia Abbatis cuiusdam,
 qui

(a) *Aventin. lib. III. apud Walch. Hist. crit. lat. lin-*
gua cap. 1.

qui suos redarguens monachos, ita ad illos scribebat: *Frēs frēs: vos ad multum foratis, vos ad multum potatis, haec res in longum non faciet bonum.* Ex quibus facile dignosci potest non modo quae fuerit loquendi, scribendique ratio, verum etiam qui fuerint Ecclesiasticorum mores illorum temporum, ut inde coniici valeat quae esse posset pauperum, et laicorum disciplina, et doctrina. Quod tamen haud mirum cuiquam videbitur, si ad ea, quae supra retulimus, animum adverte- rit; ad librorum scilicet raritatem, qui utpote a barbaris consumti, atque direpti, si qui reperiebantur, maximo veniant pretio, aut lapillorum instar, gemmarumque principibus viris muneri mittebantur. Ad praeceptorum paucitatem, de quibus plusne Italiae consu- luerit Carolus, quum e longinquis regionibus alios accersivit, an detrimenti adtulerit, quum alios Roma in Galliam secum deduxit, haud ita facile definiri valet. Ad morum corrup- tionem, ut Marti potius, Baccho, ac Ve- neri litarent qui sacerdotio nomen dederant, quam Phoebō, & Minervae: ad otium, so- cordiam, rerum omnium inopiam, et artis criticae praecipue defectum, quo fiebat ut omnibus anilibus fabellis, miraculis, et tra- ditionibus faciles praebentur aures, quorum pro-

perfecto reliquiae in imperita praesertim mul- titudine ad nostra usque tempora infelici con- tagione permanarunt.

XXVIII. Quae quum ita se haberent, quid est cur illorum temporum ingenia ignorantiae, socordiaeque insimulemus, quum nostris hisce temporibus, quibus tanta cuiusque generis abundant commoda, vix unus e centenis, aut alter e scholis prodeat adolescens, qui in iis, quae tanta cura & labore a Praeceptoribus edocentur, vere profecisse dici possit? Testes verissimae huius rei adpello eos, qui, nisi fucum parentibus et domesticis facere vo- luerint, iisque, ut saepe non sine publica frau- de a quibusdam fieri solet, adblandiri, verum ingenue fateri non dubitabunt. Mirandum po- tius, quum tot necessariis ad studia destitue- rentur, tunc homines extitisse, qui non so- lum utcumque operam navarent litteris, ve- rum et eorum elucubrationes in vulgus pro- dire paterentur; qui quidem, si critica facul- tate, si verborum nitore et delectu se poste- ris non commendarunt, elegantius certe quam nostra aetate Caussidici quidam *iuris probrum, gentisque rogatae*, ut eos Sectanus vocat (a),

E ne

[a] Sat. XIV.

ne Philosophos, aut Theologos adtingam, in tanta litterarum luce scripsere: noti sunt enim Rabani, Anastasii, Adones, Aimoinii, Freculsi, Hincmari, Luitprandi, Flodoardi, Reginones, Witichindi, qui saeculis nono, et decimo floruerunt, et quorum lectio, etsi ad verborum elegantiam perdiscendam, ad doctrinam certe diversarum rerum illorum praefertim temporum haud eruditis prorsus erit inutilis. Sed ad ceteras, quibus illa aetas vexabatur, calamitates, ea accesserat, ut litteris perniciosissima invalesceret opinio; haud ultra decimi saeculi terminos Mundum perduraturum; et extremum iam adventasse iudicium saepe quidem a sacris litteris praenunciatum, nusquam vero praefinitum; quare tantus omnium animis timor iniectus erat, ut litterae, scientiae, et omnes liberales disciplinae; res item familiares, et opes, et domestica negotia undique despicerentur. Fatendum tamen non eandem per Europam, ne per Italiam quidem dominari ignorantiam, quum et Neapoletani, et Beneventani, quique omnes maritimae illius orae civitates incolerent, quippe quibus cum Graecis paratius esset commercium, eruditiores, cultioresque haberentur, adeo tamen ut nemo supra mediocritatem adsurgeret.

Hanc

XXIX. Hanc tantam barbariem, latinitatis corruptionem, et rerum omnium perturbationem aliquid tamen boni consequutum est; ut inde scilicet alia enasceretur lingua, rudis quidem ab initio, et informis, sed quae a praestantissimis in Italia excolta ingeniis, et perpolita, ad eum tandem honoris et dignitatis gradum pervenerit, ut cum aliis Europae linguis de principatu iure possit contendere. Quonam autem id pacto acciderit non nostri instituti est pervestigare, quum alii non minus fuisse, quam erudite id praestiterint: illud tamen certum est exploratumque varias, quae in Italiam eruperunt, barbaras nationes, sensim latinam linguam, quae undique dominabatur, quum eam in quotidiano sermone adhibere niterentur, propriis vocabulis formulisque inquinasse, & tantam permixtionem, ac peregrinitatem in voces, in phrasas, in syntaxim invexisse, ut alia ac diversa prorsus lingua inde emerferit. Hoc non uno, aut altero tantum saeculo evenisse, sed longi temporis, immo plurium saeculorum opus esse quisque sibi persuaserit, si animadverterit etiam ante barbarorum incursionem a pristina puritate latinam linguam praecipue atque insigniter declinasse, non adeo tamen ut latina esse desierit. At saeculis octavo et nono ita barbaries

E 2

baries

baries, sermonisque asperitas percrebuit, ut in nonnullis illorum temporum monumentis, quae ad nos usque pervenerunt, vulgaris, quae nunc utimur, semina, atque adeo vestigia facile dignosci valeant. Clarissimus quidem Muratorius in insigni opere Antiquitatum medii aevi inter alia plurima haec adfert verba Diplomatis Desiderii regis anni 772. in Bullar. Casin. T. II. *In Carpeno grosso, in rovere arsa, usque in alia rovere arsa pertusata.* Item alia Diplomatis Caroli Magni an. 818. *Inde percurrente in la vegiola; ex alia vero parte de la vegiola,* et alia id genus permulta, quae italicam prorsus redolent linguam, quam tamen vulgi, eorumque, qui ad vulgi captum se adcommodare volebant, Tabellionum scilicet, et Notariorum, non autem cultiorum, et eorum, qui latine scribere se profitebantur, propriam fuisse existimo, quum et in libris, et operibus illorum temporum, etsi incomite, atque ineleganter exaratis, tales formulae minime reperiantur. *Cultiores litterati, inquit Muratorius (a) semper historias, et acta publica, scientiarum monumenta, et religionis latina lingua scripserunt;*

[a] Murat. Antiquit. med. aevi T. II. pag. 1046

runt; veneratio haec debita credebatur linguae nobilissimae, quam Ecclesia romana, immo et universa Occidentalis, in divinis mysteriis retinens quodammodo sacrasse videbatur.

XXX. Non eadem tamen novi huiusce sermonis in Italia facies, quum undique per diversas ab illius ortu creverit dialectos, iuxta diversas, quas populi incolebant, regiones; alia enim Neapoletani, alia Romani, alia Florentini, Veneti, Ligures adsciverant vocabula; aliter pronunciabant, efferebantque, ut quae una esset lingua in varias veluti partes secta videretur. Haud aliter in Graecia quondam evenisse comperimus, in qua quum Attici, Aeolii, Ionii, Dores una eademque uterentur lingua, illud intererat discriminis in nominum, verborumque inflexione, saepe in syntaxi, & pronuntiatione, ut paene diversae linguae viderentur; ita tamen, ut qui probe unam calleret, & alias facile intelligeret, quod & inter Italos observare licet. Florentini autem quum fortasse minus barbaris immixti fuissent, non adeo eorum dialectum peregrinis, externisque vocabulis foedarunt, meliusque latinitatis gustum, ac veluti saporem quemdam retinuerunt; quod quum iis compertum, exploratumque esset, adeo praemature excolere, ac perpolire coeperunt, ut

brevi aliis sermonis elegantia, nitore, ac suavitate praestiterint, et inde pulcherrima enasceretur lingua, quam italicam adpellant alii, etrusca melius ab Etruria, ubi innutrita est, atque adolevit, vocitari consuevit, quaque propterea ii omnes usi sunt, qui italice cum dignitate loqui vellent. Eadem fere ratione et gallicam, et hispanicam ortas dicendum est; a latina scilicet velut parente, admixtis tamen multarum, variarumque gentium vocabulis, et phrasibus, ut ex iis liquet, qui vocum origines perscrutati sunt; ita tamen ut natae parentem sine interprete intelligere nequeant; sorores moribus, institutis, et loquendi modo variae ac dissimiles ipsae inter se se minime noscant: *tantum aevi longinqua valet mutare vetustas!*

XXXI. Ex hac tanta barbarie, diuturnarum omnium perturbatione, et sermonis conversione existimarunt nonnulli extinctam penitus, ac veluti emortuam dici posse latinam linguam; quippe quae in quotidiano, uti fiebat, sermone non amplius adhibeatur, et alia in illius locum suffecta sit. Verum sententia haec ita temperanda videtur, ut si, qui ita sentiunt, eam haud amplius vulgarem esse, et undique a populo, a parentibus, et nutricibus a prima aetate sine studio, ac labore acceptam

ceptam adhiberi contendant, non multum a veritate aberrant; sin autem eam deperditam atque ab hominum memoria deletam velint, ut de osca, etrusca veteri, celtica, aliisque vere dici potest, quarum nonnisi vestigia quaedam, et fragmenta in tabulis aeneis, nummis, aut lapidibus supersunt, quae non parum eruditis faceffunt negotii, non iis ita facile subscripserim, quum praesertim animo repetam eam semper vixisse apud eruditos: sartam tectamque superesse in veterum operibus; in Academicis, disputationibus, et recentiorum elucubrationibus semper in usu fuisse; apud barbaras quoque nationes excultam atque adhibitam: romanam Ecclesiam ab illius ortu non alia usam esse lingua, eamque quodammodo consecrassè: nunc autem ab omnibus perdisci, qui docti esse velint, a Theologis, Iurisperitis, Medicis, Oratoribus, Poetis, adeo ut merito doctorum, atque eruditorum lingua, non secus ac graeca, semper dicta sit, atque dicatur. Quapropter eam gravi quidem morbo diu multumque conflictatam fuisse vere dici potest, numquam autem mortuam, aut penitus extinctam. Quod eo lubentius affirmare ausim, quum videam praestantissimos viros, Muretum, Facciolatum, Lamium

et nuper Ferrium nostrum (a) mecum sentire. Accedit eo, quod post tantos casus, & discrimina, adeo saeculis proximioribus, ut mox videbimus, ab optimis, ac praestantissimis ingeniis a squalore deterfa sit, atque exulta, ut ad pristinum splendorem, ac dignitatem, veluti postliminii iure revocata quodammodo videatur; ut sin minus in ore vulgi, aut in quotidiano, familiarique sermone; in scriptis tamen gravioris cuiusque rei cum dignitate, et splendore floreat, ac vigeat.

XXXII. Quum autem Lotharius II. imperaret anno CIOCCXXV. utpote litteris additissimus Imperator, ita litteris favit, ut nova quaedam lux iis adfulsisse videretur. Iurisperudentiam praesertim excolendam curavit, cuius libros iamdiu deperditos in Appulia reperisse fertur. Bis in Italiam concessit, isque primus, ut adliceret studentium animos, doctoratus lauream, et magisteria in Academiis invexit: Italos omnes romano iure uti iussit; quare Wernerus, sive, ut alii malunt, Irnerius primus Bononiae interpretari adgressus est, atque edocere, ut virtutis fama *Iuris lucerna* adpellari meruerit. Iisdem ferme

[a] Ep. ad Angelum Fabronium inter *Alambertianas XV.*

temporibus ius canonicum emerfit, ignotum antehac in Ecclesia nomen, opera praesertim et studio Gratiani Benedictini Monachi, qui Decretum ex diversis summorum Pontificum, Conciliorumque constitutionibus, Imperatorum etiam legibus, & SS. Patrum scriptis congeffit, cui cum accessissent Decretales opera Raymundi de Peniaphorte iussu Gregorii IX, Sextus Decretalium iussu Bonifacii VIII. Clementinae. et Extravagantes opera summorum Pontificum Clementis V. et Iohannis XXII. in illam excrevit molem, quam vulgo Iuris canonici corpus adpellant. Scholastica quoque Theologia, Philosophia, Medicina, et ceterae facultates sub his temporibus aut renatae, aut impensius excoli coeptae sunt. Heinc celeberrimi viri, Placentius, Hugolinus, Ivo Carnotensis, Stephanus Aurelianensis ICTI. Albertus Magnus, S. Thomas Aquinas, S. Bonaventura, et alii Theologi. Myrepsius, Rigordus, Avenrohes Medici, et Philosophi. Non defuere qui etiam historiae, et litteris humanioribus operam navarent sedulam, Iohannes Sarisberiensis, Cinnamus, Radevicus, Morena: Leo, a quo leonini versus, et Poetae Provinciales. Hoc item tempore, aut non multo post Academiae institutae, aut instauratae sunt, Monspeliensis praes.

praesertim, Parisiensis, Viennensis in Austria, Salmaticensis, aliaeque quamplurimae tum in Italia, tum extra, quibus rectores constituti per Imperatores, et sapientissimos Pontifices, qui non Urbem tantum, sed et universam Italiam meliora sapere, ac agere docuerunt; eorumque praesertim ope et consilio accidisse puero, ut non parum dignitatis tunc litteris in Italia restitueretur, quae felicitas maiora in dies incrementa suscipiens ad nostra usque tempora, quibus divina prorsus beneficentia, et maxima universi christiani orbis, nostra praecipue, laetitia ad Petri cathedram recens elevato Optimo, Maximo, Sapientissimoque Pontifice PIO VI. in eo non tantum afflictis Italiae rebus, verum et litteris, et Musis spes maxima sita est, constantissime perseverat (a).

XXXIII. At licet scientiae, et liberales disciplinae sensim emergere, atque incrementum sumere coepissent; latinitas tamen rudis, & inculta in situ suo, ac paedore iacebat; quis enim tam subito tantum Augiae stabulum repurgare potuisset, quum optima praesertim ad imitandum exemplaria deessent, et quisque suum pro lubitu sibi effinxisset stilum,

et

[a] Murat. Antiquit. med. aev. Tom. III.

et dicendi formam, quae et veteris latinae, et recentioris inductae linguae speciem quodammodo praeferret? Gloria haec Etruscis reservata videbatur, ut, qui vulgarem novam efformaturi, atque ad perfectionis culmen evecturi erant, iidem latinae veteri suum restituerent splendorem, ac dignitatem, et natam a parente, quum permixtae ac confusae adhuc viderentur, suas utrique tribuendo, discernent. Danthem in primis aliqua cum dignitate utramque adhibuisse constat, quum libellum de vulgari eloquentia, et de Monarchia latine; et Comoediam divinis italicis verbis conscripsisset: Petrarcha item, et Boccacius, quorum tamen primus, quod Virgilii libros lectitare consueverat, et haereseos, et Necromantiae vulgo insimulabatur, utriusque linguae elegantia claruere; haud ita tamen ut a latina eam, qua nunc inter eruditos feruntur, famam sibi conquieserint, quum ipsi a vulgari, vulgaris ab ipsis nobilis facta sit. Longus post illos venit ordo idem petentium decus: heinc veterum scripta, ac monumenta sedulo conquiri; heinc legi assidue, et pro viribus exprimi; heinc Lexica, et Glossaria efformari, atque in ordinem redigi, dictiones perpendi, voculae quaeque ad examen revocari, ea demum in latino sermone adhiberi elegan-

elegantia, nitor, atque munditia, quae ad scrupulum, et religionem eveheretur.

XXXIV. Ad hanc novam augendam latinitalis fortunam veterum scriptorum conquiritio, oratorum, poetarum, historicorum, qui undique a barbaris dissipati passim per Italiam, ac universam Europam obscuris paene locis, atque abiectis latitabant, non minimum tulit adiumenti. Nicolaus enim V. summa liberalitate Pontifex, de litteris, litteratis, ac studiis doctrinisque deditis viris adprime meritis, idemque sapientissimus undique per Europam certos misit homines, qui libros conquirerent ingenti quavis pecuniarum vi comparandos. Heinc Poggius Florentinus Quinctilianum in Germania reperit in fartoris officina iacentem; Ciceronis item libros de finibus, & Legum. Enochus Asculanus Marcum Caelium Apicium, et Porphyrionem veterem Horatii interpretem, aliosque alii. Graecarum vero litterarum studium, quod misere ab Italia septingentos exularat annos per Emmanuelem Chrysoloram rursus invecum vix dici potest quanto fuerit latinitali, & scientiis omnibus emolumento. Chrysoloram excepere Bessarion, Trapezuntius, Chalchondyla, Gaza, Lascharis, qui e Graecia a Turcarum armis vexata, atque adeo dilacerata in Italiam profugientes

tes a Medicis praesertim excepti et Italos graece scire docuerunt; heinc Leonardi Aretini, Poggii, Philelphi, Guarini, Politiani, Victorii, Criniti, aliique tum patrio, tum latino, et graeco sermone felicissimi. Graeci ipsi haud latinae linguae ignari, ex quo praesertim Constantinus romanum Imperium Byzantium transtulerat, χρηματίζει δὲ δευτέραν Ρώμην νομίζοντες ἐλύρωσεν (a) litterarias veterum Graecorum opes, quas secum asportaverant, Latio donare adgressi sunt, quibus se comites Itali adiunxere, ut Gaza Theophrastum, et Aristotelis libros de animalium natura transtulerit; Poggius Diodorum Siculum: Trapezuntius Eusebium Caesariensem, et Hermogenis Rhetoricam; Valla Thucydidem, & Herodotum; Philelphus Xenophontem, Hippocratem, et nonnullas Plutarchi vitas, Candidus Appianum Alexandrinum, Perottus Polybium, Ficinus platonicae Philosophiae studiosissimus iussu Cosmae Medicei, a quo maxima tulit praemia, Platonem ipsum, et Platonicos, Iamblicum, Plotinum, Sinesium, Psellum, aliique alios, quos lon-

[a] Et lege sancivit ut secunda Roma vocaretur, *Socrat. lib. VII. cap. 16.* Huc spectat illud Chronici Alexandrini. Ρώμην αὐτὴν δευτέραν χρηματίζειν ἀναγορεύσας & ut secunda Roma vocaretur praecepit.

longum esset enumerare. Horum doctissimo-
rum virorum studio, ac labore brevi effectum
est, ut Italia tribus pulcherrimis ditata lin-
guis ad id gloriae, et famae pervenerit, ut
pars Europae cultior, atque sapientior meri-
to haberetur, et exterarum, finitimarumque regio-
nes ab ea, veluti e promptuario quodam, do-
ctrinam, ac sapientiam haurire cogerentur;
nunc vero, pro pudor! conversis moribus,
et studiis, non vitio, et culpa, verum lau-
di, et gloriae sibi ducit maximae, non mo-
do vivendi, et vestiendi genus, verum et do-
ctrinam, et *insipientem* per saepe *sapientiam*,
ut Horatii verbo utar (a) servili prorsus imi-
tatione ab exteris, finitimisque regionibus e-
mendicare. Nihil est quod haec Bembo me-
morem, Casas, Sadoletos, Barbaros, Nauge-
rios, Manutios, Sigonios, Sannazarios, Mu-
retos, aliosque sexcentos, quorum pervulgata
sunt nomina, quique tanta verborum elegan-
tia, nitore, suavitate, munditia in utroque
sermone usi sunt, ut saeculum XVI. quo prae-
sertim floruerunt, quod aureo Augusti saecu-
lo invidetur nihil habuisse videatur. Nihil est
praeterea quod memorem Vulpios, Lazarinos,
Bassa-

[a] Lib. I. ed. XXXIV.

Bassanos, Lagomarsinos, Zampierios, Dandi-
nios, ut nostros quoque ex iis nominem, qui
aevo nostro vivere, quique tumorem, et pu-
tidum illud, insulsumque dicendi genus, quod
nimia fortasse ingeniorum luxuria, et novita-
tis amore in poesim praesertim, et oratoriam
saeculo superiore irreperat, amoverunt, et
*leporem a scurrilitate, magniloquentiam a tu-
more, munditiam a sordibus, et nativum ro-
mani oris sonum ab importuna peregrinitate
fugarunt* (a). Accedit eo tot scholarum atque
Academiarum institutio, tot cuiusque faculta-
tis praeceptores, tot librorum copia, ex quo
praesertim ars typographica non multis ante
saeculis inventa, aut e Sinarum populis in Eu-
ropam inducta est, qua doctorum hominum
elucubrationes tam late propagatae, ita facili
negotio, exiguoque sumtu comparari possunt,
ut uni socordiae, atque pigritiae, fortasse e-
tiam opulentiorum avaritiae, qui opibus ela-
ti, sibi quae unis adblandientes (*), aut pau-
perio-

[a] Gravina de conversione doctrinarum ad I. Gabrielem
Reginerium.

[*] Legatur haec de re Dionysius Longinus, qui Philo-
sophum quendam ita loquentem inducit: περι ύφους τμη-
μαδ. Ακολουθεϊ γαρ τω άμετέρω πλούτῳ η άκολάστῳ
συνημ-

periores litterarum cupidos, bonarumque artium studiosos fusque deque habent omnes, aut nullam iis ferunt opem, tribuendum sit, si pauci admodum hisce temporibus, ut bonorum ferunt vota, proficiunt, quum optima, ac praestantissima in nostris ceteroquin civitatibus enascantur, ac floreat ingenia.

XXXV. Huic tam vetustae, tam nobili, tam eruditae linguae, regnorum olim, gentiumque dominae in Italia ipsa, ubi primum ortum duxerat, ubi innutrita, atque ad perfectionis gloriaeque culmen evecta est, sui numquam defuere obtrectatores, atque adversarii; ex quo praesertim, recens illa italica orta est, cuius venustate, ac lenociniis adeo
 capti

συνημμένη, καὶ ἴσα, φασὶ, βάλουσα, πολυτέλει, καὶ μαλακία, ἀνόγιοντος ἐκείνου τῶν πόλεων, καὶ οἰκῶν τὰς εἰσόδους, εἰς ἃς ἐμβάινει, καὶ συνοικίζεται. χρονίσαντα δὲ ταῦτα ἐν τοῖς βίοις, νεοττοποιεῖται, κατὰ τοὺς σοφούς, καὶ ταχέως γενόμενα περὶ τεκνοποιίαν, ἀλαζονείαν τε γεννώσι, καὶ τύφον, καὶ τρυφήν, οὐ νόθα ἐαυτῶν γεννύματα, ἀλλὰ καὶ πάνυ γνήσια. Ἐάν δὲ καὶ τούτους τις τῶν πλούτου τοὺς ἐργόλους εἰς ἡλικίαν ἐλθεῖν ἐάσῃ ταχέως δεσπότης ταῖς ψυχαῖς ἐντίκτους ἀπαραιτήτους, ὕβριν καὶ παρανομίαν, καὶ ἀναίσχυντίαν. Sequitur enim nimias, & immodicas opes coniuncta, atque pari, ut aiunt, illas passu comitans sumtuositas, nec non mollities, portas illis urbium &c.

capti sunt nonnulli, ut unam expetendam, unam colendam, unam, ut ita dicam, pro-
 candam putarent: latinam vero tamquam effoetam anam, turpem, rugosam, edentulam, deliram respuerunt. (a) Multum hac super re digladiati sunt inter se saeculi XVI. scriptores, editis heinc inde scriptis, et libellis; quorum tamen controversiae iam tum obsolevissent, parvique ducerentur, nisi nostra hac tempestate a Paulo Zambaldio (b) praesertim in Italia: novissime a viro clarissimo Iohanne Alembertio (c) in Gallia excitatae essent, quorum uterque contendit latinam linguam neque intelligi, neque perdisci, neque fatis eleganter adhiberi posse. Alembertii argumenta quotquot adduci poterant ab eruditissimo viro, mihi-
 que amicissimo Hieronymo Ferrio Faventinorum olim Rhetore, nunc autem in Pontificia Ferrariensi Academia Philologo fatis re-
 tusa sunt quinquaginta epistolis ad viros doctissimos datis. (d) Quae a Zambaldio adfe-
 runtur

[a] H. Lagomars. orat. de lingua lat.

[b] Osservazioni critiche intorno la moderna lingua latina del Sig. Paolo Zambaldi Gentiluomo Feltrino. Ven. 1740.

[c] Sermon sur l'Harmonie des langues, & sur la latinité des modernes.

[d] Prodierunt Faventiae una cum commentario de rebus gestis, et scriptis Hadriani Cast. Cardinalis. Apud Archinum 1771.

runtur haud mihi arrogantiae, aut nimiae confidentiae tribui velim, si aut refellere, aut certe ad examen revocare adgrediar, ut quantum in latinam linguam aequus, aut iniquus vir ceteroquin doctissimus extiterit, adolescentibus praesertim adpareat.

XXXVI. Principio recte ait Zambaldius, et vetus querimonia est, nimium temporis in scholis consumi in addiscendis vocabulis, quod utilius in scientiarum acquisitione, earum praecipue, quae ad sublimiores facultates viam quodammodo sternunt, ab adolescentibus impendi valerent: tenerae enim puerorum mentes rerum potius notionibus, quam vocabulorum moventur, et, rerum cognita natura, facilius earum nomina memoria tenentur; latinae vero linguae studium, quum omne circa vocabula versetur, ad maturiorem, firmioremque aetatem differri posset, qua plus fortasse progressus unius anni curriculo fieret, quam plurium annorum in pueritia. Egregie quidem et sapienter! ita enim experientia compertum est et graecam, et gallicam, et alias linguas facilius provectiori aetate perdisci. At quotusquisque in Italia praesertim reperietur praceptor, qui hoc cum dignitate praestare valeat, quum et ii ipsi, qui scholis praeficiuntur, in hac methodo ut plurimum alti,

atque

atque innutriti, ne a limine quidem scientias, quae pueros decent, salutarint? Age reperiantur: at quinam tanta est auctoritate ut veterum instituta immutare audeat, novamque docendi methodum in scholas praesertim publicas inducere? Ipse ego, fatebor enim, non semel amice admonitus sum, ne graecas litteras publice docere, aut cum latinis coniungere, ut institueram, auderem, ne a quibusdam novitatis incusarer. Hoc Principum esset, et Magistratum, qui tamen gravioribus plerumque occupati negotiis, de puerorum institutione, deque praeceptorum delectu, eorumque dignitate tuenda, quae non minimi certe facienda sunt, non eo fortasse, quo par est, modo, videntur esse solliciti. Nolim tamen pueros, dum hisce scientiarum elementis operam navant, et nominum declinationes, et verborum coniugationes, et praecipuas italicae linguae regulas negligere, ut, quum ad id aetatis, quo impensius in latinae linguae studium incubuerint, minutiorum harum cognitionum haud expertes, illico ad bonorum auctorum interpretationem convolare valeant: non secus ac ii, qui grandiori iam aetate graecarum litterarum studio animum adiungunt suam, nihil in Grammaticorum terminis addiscendis immorantes, statim alicuius aut oratoris,

F 2

toris, aut poetae libros interpretandos adgre-
diuntur.

XXXVII. Quod autem ait, rectam illam
veterem latinae linguae pronunciandae ratio-
nem iamdiu esse deperditam, et a nobis pe-
nitus ignorari: id licet verum esse magna sal-
tem ex parte concedi possit, non inde tamen
consequitur ut latinae linguae puritas, atque
elegantia a nobis perdisci non possit: pronun-
ciatio velut extrinseca quaedam linguae dos,
atque virtus considerari potest, quae nihil im-
pedit, quominus eleganter nitideque loqui,
aut scribere valeamus. Quis enim tam ini-
quus est rerum aestimator, ut adfirmare ausit
epistolas, aut libros, quos Tullius ad amicos
misit, non aequae elegantes fuisse, atque ora-
tiones, quas coram populo, aut in Senatu
pronunciavit? Quis dixerit T. Livium, Cor-
nelium Nepotem, Catullum, Terentium,
Phaedrum, Plautum, Virgilium ipsum, et
alios haud eleganter scripsisse, eo quod Ro-
mae nati non fuerint, atque aliter fortasse
quam Cicero, Hortensius, Gracchi, ceterique
Romani latinas voces pronunciarint? Quis pa-
ri ratione probandum sibi sumserit Venetos,
Ligures, Neapolitanos, Romanos recte itali-
cam linguam perdiscere non posse, eo quod
non ea, qua Florentini, aut Senenses, alii-
que

que etrusco caelo nati utantur in pronuncian-
do venustate? Credibile est etiam diversis tem-
poribus diversam fuisse latinae linguae pro-
nunciandae rationem, ut aliter Ennius, et
Naevius; aliter Caesar, et Tullius; aliter Ta-
citus, et Plinii pronunciarint: numne pro-
pterea dicendum est Ennium, et Tacitum, et
alios latinam non calluisse linguam? Praeterea
quicumque non leviter tantum, et perfuncto-
rie in huiusce linguae studium incubuerit non
adeo difficili negotio aut percipere, aut certe
e vetustis codicibus, nummis, et inscriptioni-
bus, e Grammaticorum regulis, et observa-
tionibus, Diomedis, Prisciani, Lipsii, Quin-
tilianii, Vossii, Donati, aliorumque vetustio-
rum conicere poterit quatenus fuerit germa-
na veterum latinorum pronunciatio, ut legi-
timum illius sonum recte callere valeat. Quod
si pronunciatio adeo linguarum comparationi
officeret, supervacaneum profecto esset nos et
graecae, et hebraicae operam navare, quum
recta illarum pronunciatio non satis nobis in-
notescat: quod idem dici posset de gallica,
teutonica, anglica, ceterisque, quum Itali na-
tivam, germanamque illas efferendi rationem
numquam adsequi valeamus. Sed nos ut plu-
rimum hasce perdiscimus linguas, ut libros
intelligamus, ut purius ex ipsis fontibus hau-

riamus doctrinas, ut interdum scribamus, raro autem ut loquamur, quum in quotidiano, communique sermone italica nostra venusta fatis, atque eleganti utamur, cuius virtutes dotisque Italis quibusque cultioribus cognitae esse debent. Quare ex hoc capite Zambaldium, aut Alembertium ipsum, qui suas adversus latinam linguam criminationes e Zambaldii libello excripisse videtur, nihil aliud consequutos arbitror, nisi Italos, aut alios, qui latine studeant, antiquam illius linguae pronunciandae rationem aliquantulum immutasse, et ad recentiore[m] suam adcommodasse; quae quidem non ea, quam sibi fingunt, clades esse videtur; quum nihil interea de illius venustate, elegantiâ, atque integritate deperierit.

XXXVIII. Perstat Zambaldius, et longiore dialogo subtiliter contendit posse nos quidem ciceronianis uti verbis, et phrasibus, non ideo ciceronianos esse; proprie scilicet latine loqui, quum non eae, quae olim, latinis vocibus subiiciantur notiones, aliaeque, quibus exprimendis modo verba non suppetunt, emerferint. Quod utique verum esse posset, si inani verborum sonitu contenti, nihil ultra perquirerent qui latinae linguae studio operam navant; qualem Euresilogum illum suum effin-

effingit Zambaldius in verborum catalogis, putidisque adversariis efformandis; in pedibus, syllabisque dimetiendis solummodo occupatum: verum quia doctorum lingua, atque eruditorum latina semper fuit, qui recte eam calle-re concupierit, eum in philosophicis facultibus; in romana historia, sine qua nihil, aut parum proficiet; in ritibus, religione, aliisque disciplinis edoctum esse oportebit, ut intimam verborum vim, ac proprietatem, omnesque, quae verbis subiiciuntur, notiones recte valeat percipere; quod quidem in tanta litterarum luce, in tanta scriptorum, interpretum, ac criticorum copia, qui perpetuis commentariis, observationibus, enarrationibus, animadversionibus auctores singulos illustrarunt; qui origines perscrutati sunt; voces singulas definierunt; varias significationes perpenderunt, et de voculis persaepe, de minutioribus particulis, de syllabis ipsis, veluti pro aris, et focus ad fastidium usque concertarunt, haud multum erit difficile. Novis autem inventis rebus, novis inductis moribus, et ritibus quid vetat quominus nova imponamus nomina? *Sic certe fecerunt olim Latini, quum primum lingua sua philosophari coeperunt, quod nobis hodie non liceat nova proferentibus, nulla ra*

rio adferri potest. (a) Quapropter si nostro Latini reviviscerent aevo non aliis, credo, ad novas, quas in orbe invenirent, res exprimendas, uterentur verbis, quam iis ipsis, quae ab recentiorum usu veluti consecrata reperirent; nec fortasse Deum Optimum Maximum appellarent *Iovem*, neque uterentur formulis, *litare Diis Manibus* ad significandum sacrificium pro Defunctorum animabus oblatum Deo; aut *igni, et aqua interdicare*, pro eo quod dicimus devovere, execrari, aut aliquem a Fidelium communione separare, graece *ἀναθεματίζειν*. Praeterea non una via est, et ratio una, qua res suis nominibus donare valeamus; circumscriptiones enim, circumloquutiones, tropi, similitudines, et cetera id genus sexcenta, quae notiones aut ampliare, aut minuere, aut iis quodammodo lumen adferre valent, magno esse possunt adiumento ut elegantibus, splendidisque verbis animi sensa patefaciamus. Quibus, si verba addamus e graeco fonte cadentia, parceque detorta, ut ait Horatius, magnam inde nominum, et vocabulorum segetem, ut etiam saepe factum est, in latinum sermonem derivabimus.

Ne-

[a] *Ioban. Cler. Art. critic. part. II. §. I. cap. I. num. 9.*

XXXIX. Neque velim propterea quemquam persuaderi sibi posse nos ad maiestatem illam, ad proprietatem, sermonisque elegantiam pertingere, qua veteres illi aureae latinitatis scriptores gloriabantur; neque enim Tacito, neque Plinius, Senecae, aut aliis, qui sequiore aevo vixerunt, id contigisse compertum est, quos tamen recte latine, eleganterque scripsisse nemo fortasse inficiabitur. Quid de iis dicendum, qui post depulsas barbariei tenebras latine scripserunt, quum nonnisi Ciceronis imitatores fuerint, ita tamen diligentes, ita religiosi, ut aliquando stili similitudine minus attentis imposuerint, ut de Sigonio notum est? Quid de recentioribus nostris, qui servili illa reiecta imitandi ratione, quam Bembus, Longolius, Sadoletus, Bonamicus, aliique sequuti sunt, viam liberiolem ingressi, *floriferis ut apes in saltibus omnia libant* (a), sic selectissima quaeque, atque aurea a melioribus depascentes, stilum sibi effinxerunt, qui licet neque ciceronianus, neque caesarianus, neque livianus dici valeat; latinus tamen est, politus, elegans, atque venustus, cuius fortasse latinum quemque scriptorem minime poenite-

[a] *Lucretius lib. III. v. 111.*

niteret. Suus cuique est orationis character, colorque proprius, quo laudem mereatur, et si ad illum perfectionis gradum, ad quem primi pervenerunt pertingere nequiverit; *quisque tamen eum teneat, quem poterit cursum; prima enim sequentem honestum est in secundis tertisque consistere*, ut praeclare docet Cicero.

XL. Sed cursim haec adtigisse sufficiat, ne aut actum agere, aut lectorum intemperantius abuti videar patientia. [*] Ad ea potius paulisper sermonem convertamus, quae neque Zambaldius, neque Alembertius, nec sanus quisquam adfirmare ausus est, verum dicaculi quidam vel ad ingenii ostentationem, vel quia, quod ipsi ignorant, nihili putare solent, in vulgus, non sine bonarum artium detrimento, disseminare non desinunt: latinam scilicet linguam ad scientias comparandas minime

[*] Plurimi hoc praestiterunt, quorum catalogum con-
texere hominis esset otio abutentis: unum nominabo Paul-
lum Manutium virum elegantissimum Praefatione ad Al-
fonsum Carafam Antonii Marchionis Montisbelli filium,
qua suos ei dicavit commentarios Ciceronis epistolarum
ad Q. Fratrem. Quam si legissent ii, qui se faciunt esse
venustos publice iactando se *Gerundis*, et *Participiis* in-
dixisse bellum, haud equidem virum tam de latinitate
benemeritum quasi latinae linguae osorem inepte tradu-
xissent.

nime necessariam esse. Quid? nonne hi me-
minerunt Italos, cultioresque alias nationes
si quid in scientiis, et liberalibus discipli-
nis profecerunt, multum autem profecisse
constat, omnia a Latinis mutuatos esse, eos-
que omnem illarum fructum prope iure suo
repetere posse? Nonne meminerunt scientias
omnes, quum latina lingua floruerit, flo-
ruisse; eas, quum in summam barbariem
deciderit, decidisse; rursus, quum squa-
lore deterso in veterem possessionem, veluti
postliminio immissa est, et ipsas ad pristinum
splendorem revocatas esse; immo maximum
incrementum accepisse? Nonne sciunt latinam
linguam cultissimis quibusque nationibus sem-
per in amore, atque in deliciis fuisse; docto-
rum, atque eruditorum, ut non semel dixi-
mus, linguam semper adpellatam fuisse, at-
que adpellabitur, donec pretium litteris ma-
nebit? Neminem adhuc vere doctrinae fa-
ma claruisse quin eam adamaverit, atque exco-
luerit; neminem probe illam calluisse, qui ru-
dis, indoctusque audierit? Unde Philosophi,
Medici, Iurisperiti, Philologi tantos doctri-
narum thesauros, tantas opes hauserunt, atque
haurient, nisi a Latinorum scriptis, monu-
mentis, elucubrationibus? Qui autem sacris
se addixerint quomodo latinis litteris carebunt,
quum

quum iis quotidie latine orandum sit; quum sacras litteras, Canones, Patres, Concilia legere, atque interpretari debuerint? Praeterea nonne etiam num apud Pontifices latinae orationes habentur; nonne in consistoriis, in tota Ecclesia, in rebus quibusque gravioribus latine loquendi mos est? At piget misericordes hos homines tantum temporis, et laboris in ea addiscenda consumi. Perbelle illi quidem! Verum quum nos hoc labore levare volunt, nonne ad maiores adigunt, quum et gallicam, et anglicam, et germanicam, et alias linguas nobis addiscere opus erit, si aut ab exteris nationibus intelligi, aut earum scripta nos intelligere voluerimus? Praeterea nonne qui linguarum studio operam navat, res ipsas eodem tempore perdiscere cogitur? *ὅς αἰ τὰ ὀνόματα εἰδῆ, εἴσεται καὶ τὰ πράγματα*, praeclare aiebat Plato (a). Atque heinc fortasse est cur Salmasii in primis, Scaligeri, Bocharti, alii- que similes ad illud doctrinae, atque eruditionis quasi miraculum pervenerunt. Sed quid verbis opus est? Risu potius inepti homines, quam argumentis refellendi, quum opinionem nobis

[a] Qui gnarus est verborum, gnarus est rerum. *Plato in Cratyle.*

nobis obtrudere conantur, qua nihil litteris perniciosius, nihil Religioni fedius, nihil hominibus insipientius excogitari potest.

XII. Sed qualicumque huic Differtationi finis sit; neque enim omnia persequi animus fuit, et unius exercitationis causa eam me suscepisse profiteor; si autem humaniorum praesertim litterarum studio addictis adolescentibus, quibus certe haud erit inutile aliquid nosse de variis illius linguae fatis, cui addiscendae tantum operae, et studii in scholis impendunt, quidquam adiuventi adtulero, magnum me et laboris, et diligentiae meae tulisse praemium arbitror.

F I N I S.

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is mirrored and difficult to decipher.

1715

Faint, illegible text at the bottom of the page, possibly bleed-through or a faint stamp.

Small handwritten mark or signature at the bottom center of the page.

Handwritten scribbles at the top of the right page.

Handwritten signature or initials in the bottom right corner of the right page.